

FÖLD ÉS EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS
SZEMLE SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ
KÁROLY

IV. ÉVF.
HARMADIK SZÁM
1924.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., KATONA JÓZSEF-U. 28.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST.

TARTALOM.

Lapszám

<i>Hézszer Aurél</i> : A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból.....	97
<i>Ludomir Sawicki</i> : Lengyelország földrajzi alapjai.....	109

Szemle.

<i>Alfred Hettner</i> : Grundzüge der Länderkunde. II. Die aussereuropäischen Erdteilen (<i>Kogutowicz Károly</i>).....	115
<i>Stepan Rudnyékyj</i> : Die heutige Räte-Ukraina (—z.).....	116
<i>Cl. Augé</i> : Nouveau petit Larousse illustré (—z.).....	116
<i>Sapper, Karl</i> : Allgemeine Wirtschafts- und Verkehrsgeographie (<i>Schilling Gábor</i>).....	117
<i>Griffith Taylor</i> : The distribution of future white settlement (<i>Kogutowicz Károly</i>).....	118
<i>Sir John Russel</i> : The influence of geographical factors on the agricultural activities of a population (—z.).....	119
<i>J. F. Unstead</i> : The British Isles of To-day (—z.).....	119
<i>H. Batsford</i> : Types and materials of houses in England (—z.).....	119
<i>E. Huntington—F. E. Williams</i> : Business Geography (—z.).....	119
<i>E. Ekwall</i> : The Place-Names of Lancashire.....	119
<i>W. Hewitt</i> : The Wirral Peninsula.....	119
<i>L. Febvre</i> : La terre et l'Évolution Humaine.....	119

Apró közlemények.

A Kemenes-hez. — A Füves-Füves-hez. — Donántúli Berettyó. — Gyöcsér és gyolcsi földek. — Forgósziget. — Serfenyősziget. — Lőcsői öntös. — Kiscsét.....	120
Egecse. — Agács-pusztá. — Tagyon. — Pratum Erkeche. — Ajak. — Türe. — Gyánt. — Ágerdő.....	121
Gelle, Gölle. — Ondód. — Ohat. — Tejfalva, Tejed.....	122
Er, Erd. — Cinca, Concó. — Karom, Koroncó. — Tükrös major. — A Csendes-Oceán. — Permanent Committee on Geographical Names.....	123
S. Domingo. — Wrangel. — Az Óceánok legnagyobb mélysége. — Halálózások. — Belga Albert-szigetek. — Olasz-Szomália. — A világ cukortermelése és fogyasztása.....	124

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

EMBERFÖLDRAJZI SZAKOSZTÁLYA

BUDAPEST VII, ISTVÁN-ÚT 91–93.

A Magyar Néprajzi Társaság mindenik tagja egyszerű bejelentés révén tagja lehet a szakosztálynak. Külön tagdíj nincs.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja: Évi 2 aranykorona. Ennek ellenében minden tag megkapja a „NÉPÉLET” című szemlét. A társaság és a szakosztály tagjai kedvezményes áron fizethetnek elő a »Föld és Embers»-re, és nagy kedvezménnyel kapják a szakosztály egyéb kiadványait is.

FÖLD és EMBER

negyedévenként megjelenő tudományos szemle. Előfizetési ár egész évre 70,000 korona, kedvezményes 42,000 korona.

Régebbi évfolyamok, míg a készlet tart, ugyanezen az áron kaphatók.

A szakosztály kiadásában megjelent:

Kogutowicz Zsebatlasza 1922-re: Harmadik kiadás. Szerkesztette: Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly. Tartalmazza Magyarország monografiáját térképeken és grafikonokon.

Kogutowicz Zsebatlasza 1923-ra: Második kiadás. Európa országainak ismertetése írásban, térképeken és grafikonokon.

Kogutowicz Zsebatlasza 1924-re: Az idegen világrészek ismertetése írásban, térképeken és grafikonokon.

Kogutowicz Zsebatlasza 1925-re: Földrajz dióhéjban.

Egy-egy évfolyam ára 28,000 K. — Kedvezményes ára 20,000 K.

A Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése emberföldrajzi szempontból.¹

A tokaji bor már évszázadok óta ismert és keresett árucikk, úgy a hazai, mint a külföldi piacokon. Neve valósággal fogalommá lett s a külföldi irodalomban is gyakran szerepel. Térképeken, melyek Budapesten kívül alig vesznek tudomást más városainkról, Tokaj nevét rendszeresen megtaláljuk. De nálunk is úgy emlegetik a tokaji bort, mint „a borok királyát“, melyet különös becsben tartanak s országos törvényekkel védenek más borokkal szemben.

A következőkben meg akarom kísérelni, hogy rámutassak a tokaji bor termelésével összefüggő geográfiai vonatkozásokra:

A Tokaj-Hegyalja fogalma.

A Tokaj-Hegyalja nem földrajzilag elkülönült, hanem önkényesen körülhatárolt terület, mely az Eperjes-Tokaji vulkánorsó többi részével szervesen összefügg. Az elnevezés arra a borászatiilag megállapított területre vonatkozik, melynek borai „tokaji“ néven kerülnek forgalomba. Régebben kisebb volt a kiterjedése, mint jelenleg. Azelőtt csak 20 község tartozott hozzá, újabban azonban 27. Régebben csak a Sátoraljaujhely, Tokaj, Abaújszántó, mint határpontok között vont háromszög alakú területet foglalta magában, újabban a Szerencs pataktól délre eső és a hegyvonulathoz tartozó községeket is belekapcsolták.

A Hegyalját az Eperjes-Tokaji hegység déli és délkeleti szélső hegyei alkotják s így az Alfölddel teljes egészében közvetlenül érintkezik. Alacsony, völgyek által tagolt, jobbára riolit- és tufa-hegyekből és dombokból áll, melyek sem geográfiailag, sem morfológiailag nem különíthetők el a hegység feljebb eső részeitől. Emberföldrajzi tekintetben azonban már határozottabb tájjellege van, mert a szőlőművelés az itt élő nép életében, településének történeti fejlődésében és jelenlegi mivoltában oly sajátosságokat hozott létre, melyek más tájaktól megkülönböztetik s bizonyos mértékben önálló geográfiai jelleggel ruházzák fel.

A szőlőművelés földrajzi feltételei.

A Tokaj-Hegyalja közel esik a szőlőművelés földrajzi elterjedésének északi határvonalához (48° é. sz. felett). Hazánkban csak a Nyitra—Pozsony vidéki szőlővidék van vele hasonló szélesség alatt és csak az ungvár-szerednyei fekszik valamivel feljebb. Európa más országaiban pedig a francia Champagne-nak és a rajnai borvidéknek

¹ Kivonatol részletek szerző „Tokaj-Hegyalja földrajza“ c. munkájából (kézirat).

van északibb fekvése (50° körül). A szőlő ugyanis a Földközi-tenger partvidékének jellegzetes kulturnövénye, termelésének $\frac{9}{10}$ része a 35—48 szélességi fokok közé esik. Éghajlati alkalmazkodó képessége jóval tágabb határok között mozog, mint az olajfáé, szelíd gesztenyéé vagy más mediterrán növénytársáé. Tökéje földdel letakarva a déli hideget is jól kiállja s mindenütt sikerrel művelhető, hol a tavasz elég korán (március végén) beáll s a nyár elég meleg (júliusi k. hőmérs. mintegy 20 C°). Átlag a 10 C°-os évi izotermával esik össze a szőlőművelés északi határa. Minthogy igazi hazájában többnyire csak őszi és téli esőzések vannak, a nyár legnagyobb része pedig száraz és napsütéses, a hosszabb ideig tartó szárazságot is jól kibírja. Ez azért van, mert gyökerei mélyen behatolnak a talajba, hol a legmelegebb nyáron is van elég nedvesség. Mégis az időjárás (a meleg és csapadék időbeli megoszlása) iránt sokkal érzékenyebb, mint a legtöbb gazdasági növényünk. Innen van, hogy az egymásra következő évek termés mennyisége között gyakran igen nagy az eltérés.

Lássuk most közelebbről, hogy a Tokaj-Hegyalja fekvése, éghajlata és talajviszonyai mennyire kedveznek a szőlőtermelésnek.

A Hegyalját elsősorban az teszi a szőlőtermelésre alkalmassá, hogy az alföldi meleg légáramlatokkal közvetlenül érintkezik s védve van az északi hideg szelek ellen. A kelet és dél felé néző hegyoldalak bőven részesülnek a nap melegítő sugaraiból. Hiszen az Alföld mély északkeleti benyúlásának tulajdonítható, hogy még Ungvár környékén is termelhetnek szőlőt. Az északi légáramlatoktól pedig maga a hegység alakulata védi meg a Hegyalját. A szőlőművelés ugyanis csak a szélső és alacsonyabb hegyoldalakra terjed ki; a vonulat magasabb hegyei ezek mögött emelkednek s észak felől meglehetősen zárt falat alkotnak. A Hegyalját délfelé nyíló, északról zárt völgyek és tufával feltöltött öblözetek s medencék tesszik tagolttá, melyekből mindössze néhány kisebb patak folyik le a környező Alföldre; ezek jelentékenyen megnövelik a szőlőművelésre alkalmas terület nagyságát. A jó fekvésnek a szőlőföldek értékére igen nagy befolyása van. A déli fekvésű szőlők általában becsesebbek, mint a keleti és nyugati fekvésűek. A déli lejtőkön magasabbra terjed a szőlőművelés határa, mint másutt. A filloxera-vész után megindult újratelepítés alkalmával is főleg a naposabb fekvésű szőlőföldeket vették művelés alá, míg a nehezebben hozzáférhető és kedvezőtlenebb fekvésű egykori szőlők jórésze ma is parlagon hever.

A fekvésnek szőlőművelési szempontból való nagy jelentőségét feltűnően láthatjuk az Abaujszántó felett emelkedő Sátor-hegyen. Ez a hegy a hegyvonulatot észak-déli irányban átszelő Szerencs-patak tektonikus völgyétől keletre foglal helyet. Déli lejtője az Alföld felé, északi lejtője pedig a Hernád-völgy felé tekint s az utóbbi ki van téve az északról jövő hidegebb légáramlatoknak. A déli oldalon majdnem a tetőig érnek fel a jó minőségű bortermő szőlőföldek, a nyugati oldalon már lejjebb száll a szőlőművelés határa, az északi lejtőkön pedig szőlőföldek már nincsenek is, ez utóbbiak szántóföldekkel és gyümölcsösökkel vannak borítva, mivel itt már csak egé-

szen gyenge minőségű bor teremne meg. Abaújszántónál véget is ér a Hegyalja. Innen északra, a hegység nyugati oldalán, egészen Göncig találunk szőlőket, hasonló eredetű talajon, de ezek már jóval gyengébb bort adnak.

A Hegyalja éghajlata nagyjában megegyezik az Alföld vele egyenlő szélességű részeinek éghajlatával. Hőmérséklet- és csapadékviszonyai inkább csak a részletekben mutatnak eltérést. Az évi középhőmérséklet 9—10 C° között van. (Tarcál átlagos évi k. hőmérséklete 30 évi átlagban 9,6 C°.) A Hegyalja északi és déli része között oly csekély a hőmérsékleti eltérés, hogy ez a szőlőművelés szempontjából számba sem jöhet. Itt is, mint az Alföldön a téli és a nyári hőmérséklet között igen nagy a különbség. Ez a különbség 30 évi átlagban 25 C°, de volt már rá eset, hogy egyik-másik évben a 60°-ot is elérte. A napsütés tartama a nyári és az őszi hónapokban meglehetősen nagy. Ez a gyakori napsütés a szőlőtermelésnek egyik legfőbb és legkedvezőbb tényezője. Ezzel függ össze, hogy a melegebb hónapokban aránylag kevés eső esik. Főbb borvidégeink között a Hegyaljának van a legkevesebb csapadéka, az átlagos évi csapadék jóval 600 mm alatt van. Tarcál évi csapadéka 30 éves átlagban 532 mm; de pl. 1901—1908 között csak 431 mm volt. Az északi és a déli részek között a csapadék tekintetében már észrevehető különbségek vannak; az előbbieknél ugyanis némileg érzik a csapadékdús északkeleti Kárpátok közelségét.

A Hegyalja klímája az Alföldétől csak annyiban tér el, hogy itt a tél valamivel tovább tart, a hótakaró később tűnik el, a nyár pedig nem annyira tikkasztó, mint ott. A hegység belsejében azonban észak felé menve, a felvidéki klíma sajátosságai fokozatosan lépnek előtérbe.

A szőlőtermelés, mint már fentebb említettük, igen érzékeny minden időjárásbeli változás iránt. Ezt legjobban bizonyítják a szőlőtermelési statisztika adatai, melyek nemcsak az egyes évekre, hanem ugyanabban az esztendőben a különböző községekre nézve is viszonylagosan nagyon eltérő adatokat nyújtanak.²

Legkedvezőbb a terméseredmény akkor, ha nedves télre vagy tavaszra meleg, de nem túl száraz nyár, erre pedig száraz és napsütéses ősz következik. Az asszúszőlőképződésnek az a főfeltétele, hogy a kellő talajnedvességtől táplált megduzzadt szőlőszemek, melyekben az augusztusi és szeptemberi meleg időjárás kellő mennyiségű cukrot fejlesztett, megrepedjenek és nedvességüket elveszítsék. Ezért asszútermés nem minden évben van a Hegyalján.

Sokat ártnak a szőlőnek a gyakori napsütéssel váltakozó nyári meleg esőzések, melyek a peronoszpóra kifejlődését és elterjedését segítik elő; a tartós őszi esők, melyek rothadást okoznak vagy legalább is a hegyaljai bornak annyira fontos jó minőségét fokozzák le. A tavaszi fagyok és a jégverések inkább csak lokális károkat okoz-

² Pl. Tályán 1910-ben 16.500, 1911-ben 21.344, 1913-ban pedig csak 5880 hl. must termelt, ugyanezekben az években Sárospatakon 1078, 6114, illetve 3910 hl.

Tályán esetében az 1910-i terméshez képest 78% a növekedés, majd 280% a csökkenés; Sárospatakon pedig ugyanekkor 570%, illetve 360% a növekedés.

nak. A fagy itt nem olyan veszedelmes, mint az Alföldi homokon, hol egész nagy szőlőterületek eshetnek áldozatul. Itt inkább csak az alacsonyfekvésű szőlőket veszélyezteti, mert ezeknél a nagyfokú éjjeli lehülésre gyors nappali felmelegedés következik, a magasabb fekvésű szőlőknél már nem olyan gyorsan történik ez az átmenet. A jégeső pedig, amely többnyire csak bizonyos irányú és szélességű sávokban seprí végig az illető vidéket, a Hegyalja nagyfokú területi tagosultsága miatt csak egyes részeket szokott tönkre tenni.

Sokan a Hegyalja vulkánikus eredetű talajának tulajdonítják az itt termelt bor kiválóságát. Az bizonyos, hogy ez a talajnem kedvez leginkább a szőlőtermelésnek, mert a Föld leghíresebb bortermő helyei vulkánikus vidékeken vannak, mint pl. a francia Auvergne, a Rajna vidéke, a Vezuv, Etna, Madeira, nálunk a Badaacsony, Somló, Mátra, stb. A talaj értékét azonban nem szabad túlbecsülnünk. A Hegyalján háromféle szőlőtálat fordul elő, ú. m. a nyirok, a kőpor és a lősz. A két előbbi vulkánikus eredetű; a nyirok a vulkánikus kőzetek el-mállása folytán keletkezett, a kőpor pedig a vulkáni tufa (hamu és lávatörmelék) szétporladása folytán jött létre. A lősz ellenben, mint az egykori alföldi sivatag porából a szél által összehordott talaj, idegen eredetű. A háromféle talaj fizikai alkata sokban eltérő. A nyirok (agyag) a nedvességet nehezen veszi fel, de jól tartja, kiszáradva megrepedezik; a kőpor a homokhoz hasonlóan a vizet könnyen átbo-csátja, de hamar ki is szárad; a lősz a vizet jól magába veszi, jól összeálló, nem repedezik össze s nem keményedik úgy meg, mint a nyirok. Ezért a lőszben a legkönnyebb a szőlőművelés. A nyiroktalajt kőből összerakott falakkal (hegyaljai néven „garádics“) támasztják alá s védik az aláomlástól, a lősznek ellenben a legmeredekebb lejtő-kön sincs szüksége ilyenre. A bortermelésre kétségkívül a nyirok a legalkalmasabb; a kőporban a tőke könnyen kifagy vagy kiszárad s a vessző nehezebben fejlődik, de azért megfelelő időjárás mellett itt is jó minőségű bor terem; a lősz szintén jó szőlőtálat, az ebben termelt bor minőségileg megközelíti s nem egyszer túl is szárnyalja a nyiroktalaj borát. A tulajdonképeni tokaji bor is lősztalajon terem. Ebben bizonyára nagy része lehet annak is, hogy a háromféle talaj különböző fizikai alkata dacára is vegyileg nagyon közel áll egymás-hoz. Mindenikben a S_2O_3 és az Al_2O_3 az uralkodó elem; észrevehető különbséget legfeljebb csak abban találunk, hogy a lőszben több a Ca (mész), a nyirokban pedig a kálium és a nátrium.

A hegyaljai szőlőtermelésre tehát a fekvésnek, az éghajlatnak, az időjárásnak és a talajnak van befolyása. Mindenik tényezőnek megvan a maga jelentősége, de csak ezek együttes hatásának, főleg szerencsés együttműködésének lehet tulajdonítani a tokaji bor speciális kiválóságát. Idegen vidékről származott szőlőfajok termése is felveszi néhány év múltával a tokaji bor jellemző sajátosságait. A fekvés, az éghajlat és a talaj állandó tényezők, ezek szabják meg a tokaji bor alaptermészetét, az időjárás pedig, mely évről-évre többé-kevésbé eltérő, a bor mennyiségére és minőségére vannak befolyással.

A szőlőművelés a múltban és a jelenben.

A Tokaj-Hegyalja szőlőművelése igen régi keletű. Már Anonymus említi (16 f. 22 p.), hogy a honfoglaló magyarok, kik a Taktafolyó és a Szerencsi-hegy közötti síkságon ütöttek táborn, a Turzol vezérről elnevezett hegyen³ nagy áldomást tartottak. Bár ennek valószínűségéhez szó fér, de azért nem lehetetlen, mert a szőlőművelés nálunk már a római korban meghonosodott. A rómaiak ugyan csak az általuk birtokolt Pannoniában ültettek szőlőt, de onnan a későbbi évszázadok alatt elterjedhetett az ország egyéb, arra alkalmas vidékein is. Persze ez a szőlőművelés igen kezdetleges lehetett, mert ez a vidék — mint a későbbi feljegyzések sejteti engedik — akkoriban nagyrészt erdő és legelő volt s az itt lakó népesség főleg vadászatból, halászatból és állattenyésztésből élt.

Az Árpádok korából már határozott feljegyzéseink vannak az itteni szőlőművelésről. Királyi adománylevelekben mindüntalan említés esik a szőlőföldről s oklevelek jegyzik fel hogy a mai hegyaljai községek a hozzájuk tartozó szőlőföldekkel együtt a tatárpusztításnak áldozatul estek.

A Hegyalja tulajdonképeni jelentősége csak a tatárjárás után, az olasz (vallon) vincellérek betelepítésével kezdődik, kiket az elpusztított szőlő újratelepítése végett hívtak be. Ezek 1250 körül jelennek meg először Patak, Liszka és az általuk alapított Olaszi (ma Bodrogolaszi) községekben, de a későbbi időkben az egész Hegyalján elterjedtek. A mai „tokaji bort“ eleinte „liszkai“ és „pataki“ bor néven emlegetik s kiváló finomságát nem győzik eléggé dícsérni. Az 1562-i tridenti zsinaton a pápa asztalán is ott volt a tokaji bor.⁴ A tokaji bor hírnevének, elterjedtségének nagy része volt abban, hogy a szőlőművelés a vegyesházbeli királyok korában nagyon fellendült s itt virágzó községek, királyi kiváltságokkal felruházott városok keletkeztek.

A XVI—XVII. század viszontagságos észtendeit a Hegyalja is megérezte. Az ellenkirályok harca (Szapolyai és Ferdinánd), a mindüntalan megismétlődő török portyázások, a kuruc-labanc háborúk állandó zaklatásnak tették ki az itteni lakosságot is: ezek következtében nem egy község elpusztult s valamennyi elnéptelenedett. Természetesen a már virágzó szőlőművelés is erősen le hanyatlott. Az elvonuló ellenséges csapatok a szőlőket leszüretelték vagy legázolták, a pincéket kifosztották, sok szőlőföld évtizedeken keresztül megműveletlenül hevert. De azért a szőlőművelés továbbra is fennmaradt.

A XVIII. században már békésebb idők következtek. Az elpusztított községek újra felépülnek, a szőlőművelés újra nekilendül. A tokaji bor külföldön is egyre keresettebb lesz. Lengyel-, Orosz- és Németországba sokat szállítanak belőle, — úgyhogy a kereslet a ter-

³ A mai tokaji hegy.

⁴ Az akkori feljegyzések szerint IV. Pius pápa a bor kiválósága feletti elragadtatásában a következő megjegyzést tette: „Summum pontificem talia vina decent.“ (A főpapot ilyen borok illetik meg.)

melt mennyiséget is messze meghaladta. Ekkor az erdők és szántóföldek jelentékeny részét is szőlőföldekké alakították át. Az akkori szőlőterület a mainál jóval nagyobb volt. Kiterjedéséről ugyan pontos följegyzéseink nincsenek, a hozzávetőleges becslések adatai pedig nagyon eltérők.⁵ Az egykori szőlőföldek még ma is felismerhető nyomaiból annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy legalább kétszer akkora terület volt akkoriban szőlővel beültetve, mint jelenleg.

A Hegyalja fénykora azonban nem sokáig tartott.

Lengyelországot ismételten felosztják. A lengyel nemesség, mely a tokaji bornak legfőbb vásárlója volt, elszegényedik. Mária Terézia szigorú vámrendelete a magyar bornak külföldre szállítását csak akkor engedi meg, ha az illető ugyanannyi osztrák bornak a kivételére kötelezi magát. A XVIII. század vége felé már észrevehető hanyatlás áll be a hegyaljai bortermelésben. Sok szőlő kivesz s nem telepítik újra. Az alacsonyabb fekvésű szőlőföldeket ismét szántóföldekké alakítják át. Ez a hanyatlás azonban nem volt rohamos s a lakosságra nézve nem volt katasztrófális hatású. Ha a szőlőtermelés egykori jövedelmező voltát el is veszítette, a lakosságnak továbbra is fő jövedelmi forrása maradt. Az 1867-i statisztika szerint már csak 10.000 kat. hold volt a művelés alatt álló szőlőterület nagysága.

A legnagyobb veszedelem a múlt század 80-as éveiben zúdult a Hegyaljára, mikor rövid néhány esztendő leforgása alatt az összes szőlők a filloxera-pusztításnak estek áldozatul. Ez már alapjában rázkódtatta meg a Hegyalja gazdasági életét, mert sok birtokos tönkrement, elszegényedett és elvándorolni volt kénytelen. Szerencsére az újratelepítés rövidesen megindult. Eleinte lassan, de később állami támogatás mellett gyorsabban haladt előre. Azonban a legtöbb szőlőbirtokos gazdát cserélt s egészen új szőlőbirtokos-osztály jött létre. 1900-ban még csak 1500 kat. hold volt az újra beültetett szőlők kiterjedése, 1906-ban már 8000 kat. hold, 1914-ben 8500; tehát közel annyi, mint közvetlen a filloxera-vész előtt.

A hegyaljai szőlőtermelés régi jelentőségét nem nyerte vissza.

Az Alföld homokos talaján nagy kiterjedésű szőlőterületek létesültek. A fogyasztó közönség kapva-kapott az olcsó és könnyű homoki boron és a „hegyaljai“ csak kivételesen fogyasztotta. A tokaji bor régi jó hírnevét egyébként a hamisítások is nagyon megrontották, és különösen külföldön bizalmatlanok lettek vele szemben. Legújabbban pedig az ország megcsonkítása következtében az utódállamokkal való kereskedelem nehézségei (magas vámok), a külföldi fogyasztó piacok vásárlóképességének hiánya (Németország, Lengyel-, Oroszország), erősen megbénították és bizonytalan időre megakasztották a hegyaljai bortermelés fejlődését. A Hegyalja 40.000 hl. átlagos évi termésével csak 1,2%-át adja a csonka ország bortermelésének, mivel szőlőterületeinknek mintegy $\frac{2}{3}$ -a a csonka ország határain belül maradt. Így a hegy-

⁵ Cirbusz egyik dolgozatában (A Zempléni Trachitvidék. Turisták Lapja, 1917) 75.000 kat. holdra becsüli, ez azonban teljesen képtelen adat. A mai szőlőterület ugyanis csak 8500 kat. hold.

aljai bortermelés mennyiség szempontjából az ország közgazdasági életében már nem számottevő tényező.

A szőlőművelés a lakosság életében.

A szőlőművelésnek mindig nagy szerepe volt a Hegyalja népének életében; hatása kiterjedt a társadalmi és gazdasági viszonyokra egyaránt. Minthogy pedig a szőlőtermelés nagymértékben függött az ország politikai viszonyaitól és egyes gazdaságpolitikai tényezőktől (kiviteli lehetőségek, vámok stb.), a lakosság életére való befolyása is ezek szerint változott. Amint már az előbbiekből is láttuk, a békés idők (vegyesházbeli királyok kora, török uralom utáni idők) jobban kedveztek neki, mint a viszontagságos háborús idők (XVI—XVII. század). Az egységes Lengyelország és az avval folytatott kereskedelem, a bor szabad kivitele, az ország régen jóval kisebb szőlőtermelése — fejlődését előmozdították, míg Lengyelország felosztása, a kiviteli korlátozások, magas vámok, az alföldi szőlőművelés fellendülése — visszavetették vagy hátráltatták. Volt idő, mikor a szántóföldeket is szőlőföldekké alakították át, mert a bortermelés jövedelmezőbb volt, mint a gabonatermelés, máskor viszont a meglévő szőlőket is munkálatlanul hagyták, pusztulni engedték, vagy ismét szántóföldekké alakították át.

Nem minden hegyaljai községre nézve volt és van a szőlőművelésnek egyforma jelentősége. Némelyiknek nagykiterjedésű szántóföldjei és rétjei vannak (Sárospatak, Olaszliszka, Tarcal), másoknak ellenben kevés (Tokaj, Tolcsva, Mád, Tállya). Amazok könnyebben ki tudták heverni a bortermelés válságos időszakait mint ezek, mert azok lakói a szőlőtermelést csak mellékfoglalkozásként üzték és úzik ma is. Nem kell azonban gondolnunk, hogy az utóbbiakban a szőlőtermelés kizárólagos megélhetési forrása lett volna a lakosság nagyrészének, mint ahogy nem mondható annak ma sem. Míg a szőlőbirtokok nagy része földesurak (váruurak, szerzetesrendek) kezében volt, ezek jobbágyaikkal műveltették a földet. De már a XIV. és XV. században jómódú kisbirtokos-osztály alakult ki; ezekből lesz a kiváltságos hegyaljai városok polgári társadalma. Ennek tagjai szántóműveléssel vagy iparral foglalkoznak, de amellet szőlőbirtokaik is vannak, melyeket többnyire önkézüleg művelnek meg. Azonkívül azonban sok hírneves földesúri családnak (Monoki, Izsépi, Pálóczy, Rozgonyi, Perényi, Rákóczy stb.), egyházi rendeknek (szerencsi apátság, pataki domonkosok, újhelyi és tokaji pálosok, egri, szepesi káptalan stb.) vannak nagy szőlőbirtokai, melyeket uradalmi cselédekkel és idegenből ideköltözött munkásokkal műveltettek. A Hegyalja fénykorában, de még a múlt század első évtizedeiben is nemcsak a környező falvak lakossága járt ide szőlőmunkára, hanem a felvidék határszéli részeiből (Szepes, Sáros, Ung, Bereg), sőt Galiciából is egész rajok özönlöttek le a szőlőmunkálatok idejére.⁶

⁶ Mohl und Lasz gallner: Das Tokayer Weingebirge u. dessen Umgebung. Kaschau, 1828.

A kisbirtokos polgári társadalom a XIX. században erősen le hanyatlik. A nagyipar térfoglalásával a régi jövedelmező kisipar (tímár, szűcs, gombkötő, fazekas stb.) megszűnik, vagy legalább is háttérbe szorul; a bortermelésre virradt mostoha idők beálltával sokan eladják szőlőiket s elköltöznek onnan. Sokan hivatalnoki pályára nevelik gyermekeiket, kik szülőfalujukba nem kerülnek vissza. Mindezt betetézi a filloxera-vész. Ennek tulajdonítható, hogy a főleg szőlőtermelésből élő községek régi tősgyökeres lakossága javarészen elveszett.⁷ Az inkább szántómivelő községekben már nem tapasztalható ez a nagy változás. A parasztbirtok (szántóföld) ugyanis gyakran évszázadokon át helyhez köti a családot, a szőlőbirtokra ugyanezt nem lehet mondani. Néhány rossz esztendő, vagy alacsony borárak elégségesek ahhoz, hogy a tulajdonos túladjon birtokán.

A filloxera-vész után egészen új birtokos-osztály alakult ki. A régi tulajdonosok nagy része olcsó pénzen vált meg parlagon heverő szőlőföldjeitől, melyek a helybeli vagy idegenből ideköltözött tőkepénzesek kezébe kerültek. Az utóbbiak között feltűnő sok volt a zsidó. Az 1906-i agrártörvény a törlesztéses kölcsönök által lehetővé tette, hogy a szerény vagyonú kisgazda-, iparos- és hivatalnok-osztály is kivegyje részét az újratelepítésből. Ezzel magyarázható, hogy a Hegyalján ma igen sok a törpe szőlőbirtok. A Hegyalja 8500 kat. hold szőlője jelenleg 5700 birtokos között oszlik meg; ezek között csak 153 olyan van, kinek 10 kat. holdnál több szőlője van, 200-nak 5—10 kat. hold között, 5320-nak pedig 5 holdon alul. Az utóbbiak között pedig 4300 olyan birtokos van, kinek 1 kat. holdnál is kisebb a szőlője. Régen sok másutt lakó főúri és előkelő nemesi családnak volt itt birtoka, kik kezelőik gondozására bízták a szőlőt, maguk csak hébe-korba, főleg a messze földön híres hegyaljai szütekre jöttek ide le. Ma kevés a nem helyben lakó birtokos.

A mai birtokosok között is kevés van olyan, akinek a szőlőbirtok volna kizárólagos megélhetési forrása. A szőlő jövedelme ugyanis sok eshetőségtől függ, biztos megélhetést nem nyújt. A Hegyalján még hozzá a termésátlag jóval kisebb (7-9 hl holdanként) az országos átlagnál (11-8 hl), a munkáltatás drágább s a borok értékesítése nehezebb, mint másutt. Ezért a legtöbb szőlőbirtokosnak szántóföldje is van s az egyes községek lakói között legfeljebb csak az a különbség, hogy az egyiknél a szőlőbirtok a fő megélhetési tényező, a másiknál a szántóföld, vagy pedig mind a kettő egyforma mértékben.

A szőlőbirtokosok másik kategóriája a kereskedők, iparosok és hivatalnokok sorából kerül ki. A kereskedők közül főleg a borkereskedők jönnek számításba, akik a szőlőtermelést a borkereskedéssel kapcsolják össze. Ezek között sok a nagybirtokos. Nagy részük újabban bevándorolt zsidó, kik birtokukat a filloxera-vész után szerezték. A mai kisiparos-osztály szegény, nem úgy, mint régen;

⁷ Pl. a tállyai ref. egyháznak a múlt század 30-as éveiben élő adófizetői közül alig egy-kettőnek nevét találjuk meg a ma élő egyháztagok között.

tagjai közül kevésnek van szőlője s az is többnyire törpebirtok. A hivatalnokok közül csak a vagyonosabbaknak s főleg azoknak van szőlőjük, kik már régebben (1910 előtt) laknak itt. A háború alatt és után ideköltözött hivatalnokok, kik pedig elég nagy számmal vannak, nem tudtak szőlőbirtokot szerezni.

Végül van sok napszamos-munkásnak is egy kis szőlőföldje, mely néhány hl. bort ad évente. A takarékosabb szőlőmunkások mind igyekeztek egy kis szőlőbirtokra szert tenni. Erre ugyanis megélhetésük szempontjából nagy szükségük van, mert kizárólag a szőlő-napszamból nem lehet megélni. A szőlőben csak márciustól októberig van munka, de akkor sem állandóan. Ezért van idejük arra is, hogy a saját szőlőjüket megmunkálják; sőt nyáron sokan közülök családostul lemennek a közeli alföldi birtokokra aratni, — hogy ezáltal legalább kenyérre valójukat megszerezhessék. Télen a férfiak favágást, pincemunkát stb. vállalnak; háziiparral azonban nem foglalkoznak. A mai rossz gazdasági viszonyok között (alacsony borárak, kis napszám) a munkásosztály igen nehezen él, betevő falatjára is alig telik.

A régi időkben jobban el tudták magukat látni élelemmel a hegyaljai községek, mert kisebb volt a lakosságuk, a szőlőtermelés pedig jövedelmezőbb volt, mint jelenleg. A önellátás szempontjából a községeknek háromféle típusát különböztethetjük meg: 1. Vannak olyan községek, melyeknek határában nagykiterjedésű szántóföldek és legelők vannak. Ezek el tudják látni lakosságukat kenyérmagvakkal s fejlett állattenyésztésük is van. Ide tartoznak: Sárospatak, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Tarcal, Mád-Zombor. 2. Közigazgatási központok, melyeknek fejlettebb ipara és kereskedelme, nagy gazdasági vonzó területe s állandó piacai vannak. Ezeknek lakói között sok az állandó keresettel bíró tisztviselő, a jómódú kereskedő, iparos és a jól kereső gyári munkás. Ezek nem tudják a saját határukból élelmezni magukat, de az élelmet minden nagyobb nehézség nélkül beszerezhetik. Ide tartoznak: Sátoraljaújhely, Szerencs, Tokaj, Abaujszántó. 3. Azok a községek, melyekben kevés a szántóföld, számottevő ipar és kereskedelem nincs és hivatalnokok is alig vannak. Ezek a legjellegzetesebb hegyaljai községek, melyeknek lakossága elsősorban a bortermelésből él. Ezeknek az élelmezése — különösen a háború alatt — sok nehézséggel járt. Ilyenek: Tolcsva, Mád, Erdőbénye, Tállya.

A szőlőművelésnek a Hegyalja iparára és kereskedelmére is van befolyása. Az iparra gyakorolt hatása ma nem nagy jelentőségű. Mindössze két olyan iparág van, mely ezzel függ össze: ú. m. a bodnár-mesterség és a szeszfőzés. A bodnár-ipar valaha igen virágzó volt a Hegyalján. Minden városnak megvolt a maga bodnár-céhe. Sőt még a Hegyalján kívül eső községek is készítették hordókat az itteni bortermelők számára. A ma is használatban lévő „gönci hordó”⁶ elnevezés onnan ered, hogy valamikor a hegység Hernád-völgyi oldalán fekvő Gönc község volt a hordógyártásnak egyik főhelye. A hordó-

⁶ A termésmennyiséget a legújabb időkig gönci hordókban fejezték ki. Egy gönci hordó 135–150 l. Csak pár év óta kezdenek a hl szerinti számításra áttérni.

gyártáshoz szükséges tölgyfadongákat az itteni nagy tölgyfaerdőségek szolgáltatták. A szőlőtermelés hanyatlásával azonban ez az iparág is sokat veszített egykori jelentőségéből. Az is hozzájárult újabban a bodnár-ipar visszafejlesztéséhez, hogy Sátoraljaújhelyen és az országban egyebütt is több hordógyár létesült s a termelők egy része ezekből szerzi be szükségletét. Legújabban a magas hordó- és az aránylag alacsony borárak miatt legtöbbször hordó nélkül adják el a bort. Ezért a bodnár-ipar jelenleg csak kevés mesterembernek ad kenyeret. Gönc virágzó hordóiparának már csak emléke van s alig egy-két bodnár tud megélni egy községben.

A szőlő kipréselt héjából (törköly) való pálinkafőzés a Hegyalján általánosan el van terjedve; de ezt is többnyire kicsiben, háziilag űzik. Újabban a Sárospatakon létesült „Törkölyfőző Szövetkezet” és annak több községben lévő fiókjuzeme nagy mennyiségben állítja elő s így a kereskedelembe is több kerül, mint azelőtt.

A bor a Hegyalja legfőbb kereskedelmi cikke. Régen messze földről jöttek ide kereskedők, különösen szürettek idején s egész szekérsorok vitték a bort az ország különböző részeibe és a külföldi országokba. Egy feljegyzés szerint az orosz cári udvar számára is évről-évre ilyen szekérkaraván szállította a hegyaljai bort, külön őrségtől kísérvé. Mádron volt a borbörze; az itt kialakult árak voltak irányadók az egész Hegyaljára nézve. A borkereskedelem nevezetesebb útvonalai voltak: 1. Tokajon át az Alföldre és Erdélybe. Tokaj volt a fő borpiac, innen ered a „tökaji bor” elnevezés is. 2. A Miskolcon át vezető pesti úton is sok bort szállítottak az ország nyugati részébe. 3. A Hernád és a Vág völgyén, valamint a Jablunkai-hágón át vivő boroszlói úton Németországba, 4. a Hernád—Tarca—Poprád völgyén át haladó krakói úton pedig Lengyelországba szállították a tokaji bort. 5. A vereckei hágón átmenő leMBERGI utat a feljegyzések nem igen említik, de valószínű, hogy az oroszországi borszállításokat ezen bonyolították le. A vasutak kiépítése előtt a hegyaljai bor gyakran megfordult az ország nevezetesebb vásárain; sőt a híres lipcei vásárokon is ott szerepelt, ahol többnyire vászonért cserélték be.

A vasutak átalakították a hegyaljai borkereskedelmet is, mely ma sokkal egyszerűbben bonyolodik le, mint azelőtt. A vasút megkönnyítette a bornak, mint nagy súlyú és nehezen szállítható árunak, nagy távolságra való szállítását. Így a hegyaljai bornak a földrajzi elterjedése nagyobb lett. De a nagy távolságra való szállítás költségeit csak a finomabb minőségű palackozott borok bírják meg. Azonban ezekből is kevés kerül a nyugati piacokra vagy a tengerentúli országokba, hol a francia, portugál és jó minőségű olasz borokban erős vetélytársakra akad. Sőt újabban az olcsó olasz borok a cseh és lengyelországi piacokat is elárasztják, aminek a magyarországi és főleg a hegyaljai borkereskedelem is erősen érzi káros hatását.

Az ország megcsönkítése a hegyaljai borkereskedelmet teljesen megbénította. A borkivitel majdnem teljesen szünetel, eladás is alig történik. A legtöbb borkereskedő is felhagyott mesterségével. A csonka

ország borbősége miatt a hegyaljai bornak nincs ára. Alig fizetik meg jobban, mint a homoki borokat. Így a szőlőtermelőnek költségei is alig térülnek meg: befektetésekre, a pusztuló tőkék utánpótlására nincs anyagi ereje. Azért sok termelő éveken át nem válik meg boraitól, melyek pincékben raktározva várják a jobb idők beköszöntét.

Települési sajátosságok.

A települések jellege többé-kevésbé összefügg a lakosság életmódjával. Minden életmód másféle építkezést kíván. A házak építésmódja, a helyiségek beosztása, a melléképületek elhelyezése és rendeltetése, a telek nagysága és felhasználásának módja stb. egyes etnográfiai sajátosságától eltekintve, az életmódhoz alkalmazkodik. A Hegyalján, hol a szőlőművelés a lakosságnak úgyszólván ősi foglalkozása, szintén találunk bizonyos települési sajátosságokat, melyek a szőlőtermeléssel függenek össze, s ezek annál észrevehetőbben nyilvánulnak meg, minél nagyobb szerepe volt és van a szőlőtermelésnek az illető község életében.

A Hegyalja községei majdnem mind a szőlőhegyek aljában épültek, előttük pedig szántóföldek terülnek el. Ezért úgy a szőlőket, mint a szántóföldeket könnyen el lehet érni a községből. Kivételt képeznek a Bodrog-menti községek: Bodrogkeresztúr, Liszka, Sárospatak. Ezeknek települését elsősorban a folyó szabta meg; határaik átnyúlnak a folyó túlsó partjára is (Bodrogtó) s a hegyoldalakon lévő szőlőkhez csak a szántóföldeken keresztül lehet eljutni. A községek települése és a hozzájuk tartozó szőlőföldek között mindig szoros kapcsolat állott fenn. Erre utal az is, hogy a legtöbb község a határához tartozó szőlőterület központi részében foglal helyet. A községek egykori várúri, földesúri birtokokból keletkeztek s többnyire ma is ott vannak, ahol eleinte voltak. Határaik újabb birtokadományokkal vagy elpusztult községek birtokainak hozzácsatolásával növekedtek meg. Így a községek fejlődésével szőlőterületük is szinte arányosan növekedett.

A legtöbb hegyaljai községnek bizonyos városias jellege van. Erre vallanak a kőből épült, úrias külsejű, gyakran emeletes házak, a kis udvarok, kövezett utcák, stb. Itt nem beszélünk azokról a községekről, melyeknél a városias jelleget a modern városias élet (kereskedelem, ipar, közigazgatás) fejlesztette ki. A vastagfalú, boltíves úriházak, a szőlőtermelés boldogabb idejének maradványai, melyekben jómódú szőlőbirtokos családok laktak, vagy pedig másutt lakó földesuraknak voltak a birtokai. Sok ilyen régi kúriát láthatunk ma is Mádon, Bodrogkeresztúron, Tállyán, Tolcsván.

A legtöbb lakóház, melynek régi vagy jelenlegi tulajdonosa szőlőbirtokos volt, pincével és présházzal van ellátva. A présház az épület hátsó részének egyik tágasabb helyisége; a szőlőhegyekről szekereken lehordott szőlőt itt tapossák és préselik. Ezt a műveletet néhol a szőlőben végzik, de többnyire csak ott, ahol nagyobb borházak vannak. A leszedett szőlőnek vagy a kikapossott mustnak a

hazaszállítását a köves, meredek és vízárkoltá hegyi utak igen megnehezítik.

A pincék részint a házaknál vannak, többnyire azonban a község szélén sorakoznak egymás mellett (pincesor). A pincék néhol löszben (Tokaj, Abaújszántó), de a legtöbb helyen tufában vannak. A tufa laza szerkezetű, de nem omladékos volta miatt erre a célra kiválóan alkalmas. A bor megérlelése, vagyis jó minőségének fokozása szempontjából is nagyon előnyösnek tartják. Néhol a pincék a házak közé ékelődnek be s így megzavarják az épületek összefüggését; miáltal a községeknek rendezetlen, kusza képük van. Leginkább láthatjuk ezt Tállyánál, mely pincekészítésre kiválóan alkalmas tufalejtőn épült. A község altalaját pincejáratok szelik keresztül-kasul; utcáin sok helyen a szekér alatt dübörög a föld s léptenyomon pinceszellelő-lyukakra bukkanunk. Itt voltak a híres Rákóczy-pincék, melynek kusza összevisszaságban menő ágai nagy területet hálóztak be.⁹ Ezek nagy része beomlott s így nem járható és használható.

A szőlőtermeléssel függenek össze a hegyoldalakon mindenütt elszórt borházak. Ezeknek többféle típusuk van. A legegyszerűbbek apró, kunyhószerű épületek, melyek csak a szőlőművelő szerszámok raktározására, pásztorlakul, vagy a nyári záporok idején menedékhelyül szolgálnak. Ennél nagyobbak az egy-két helyiségből álló épületek, melyekben tűzhely és némi berendezés van. Lakóhelyül ezeket nem használják, legfeljebb a szüret idején. Végül vannak nagyobb épületek (esetleg két épület) villaszerű külsővel, ezek a tulajdonos nyári tartózkodási helyeül szolgálnak s többnyire van bennük lakosztály a cselédség (vincellér) számára, azonkívül külön présház és esetleg pince. Az utóbbi típus gyéren fordul elő a Hegyalján, többnyire csak városok közelében (Tokaj, Sátoraljaújhely). Olyan szőlőlakások és villasorok, mint aminők az alföldi szőlőtelepeken vannak, a Hegyalján ismeretlenek. Itt a szőlőkben való lakást megnehezíti a vízhiány, az élelemmel való ellátás bajos volna, de különben a községek egészséges, jó levegőjűek s így nyári tartózkodásra is alkalmasak.

Amint látjuk tehát: a szőlőművelés — mely régi idők óta főfoglalkozása az itt élő népnek — a táj képeinek kialakulásában, a lakosság életmódjában, gazdasági és társadalmi viszonyaiban és a településekben felismerhető sajátosságokat hozott létre s az egész Hegyalját emberföldrajzi szempontból hasonló jelleggel ruházta fel.

Hézszer Aurél.

Felhasznált irodalom: Szirmay: Notitia topografica ac historica Comitatus Zempleniensis. Szabó J.: A Tokaj-Hegyalja földtani viszonyai. (Math. és Term.-tud. Közlemények. IV.) — Szabó J.: A Tokaj-Hegyalja talajának leírása. U. o. — Molnár I.: A Tokaj-Hegyalja talajának természet- s vegytani tanulmányozása. U. o. — Dr. Réthly Antal: Adatok a m. kir. ampelológiai intézet szőlészeti meteorológiai állomásainak klímájához. — Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. — Zemplén vármegye monográfiája. — Herceg Mihály: Magyarország szőlő- és bortermelésének története. (Borászati Lapok Albuma.) — Az Orsz. Statisztikai Intézet birtokában lévő statisztikai adatgyűjtemény.

⁹ Alaprajzunk látható „Zemplén-vármegye monográfiájá”-ban. 117. l.

Lengyelország földrajzi alapjai.¹

A Lengyel Birodalom meglepő újraéledését is, az új birodalom gyors felvirágzását is a lengyel nép évszázados, fáradhatatlan kulturális és politikai tevékenységének szokták tulajdonítani. Joggal, hiszen minden erő kifejtésnek forrása kétségtelenül a nagymultú nemzet erős akarata és a nép tiszta öntudata. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a nép szellemi tulajdonságaitól független körülményeknek is van szerepük. Ezek annyival fontosabbak, mert annak a tájnak eredeti hozományához tartoznak, melyen a mai Lengyelország elterül. És ezekre az embernek alig van hatása, alig változtathat rajtuk.

Egyszerűség kedvéért ezeket a momentumokat két csoportba sorolhatjuk: az egyik az élettelen természet, a másik az emberi társadalom. Az első csoportban kiemelkedő a földrajzi helyzet jelentősége. Ha gondosabban végére járunk a dolgoknak, azt tapasztaljuk, hogy a földrajzi helyzet a történelmi események nagy részének okozója, alapja minden „természetes“ tájékozódásnak, egyúttal az ország kulturális, gazdasági és politikai hivatottságának legjobb fokmérője.

Azt a földterületet, melyet Lengyelország Európában elfoglal, következőkben jellemezhetjük: a Kelet- és Nyugat-Európa között húzódó átmeneti övben való fekvése, a Keleti-tengert a Fekete-tengerrel összekötő szárazföldi hídon, a Kárpátok északi lejtőjén, fiziogeografiai igen változatos környezetben. Alábbiakban ennek a néhány alapvető ténynek fontosabb következményeivel óhajtunk foglalkozni.

A természet és a történelem akarta úgy, hogy Európában különváltan három nagy műveltségi gócpont alakuljon ki: a Földközi-tenger melléke, Nyugat- és Kelet-Európa. Nem kívánunk részletesebben ezeknek jellemzésével foglalkozni, csupán azt emeljük ki, hogy azok a természetes ellentétek, amelyek eme kultúrgócok között gazdasági és szellemi téren kifejlődnek, elegendők ahhoz, hogy a kiegyenlítő folyamatok hatalmas és állandó szisztémáját idézzék elő. Ezek a kiegyenlítő folyamatok az egyes korok népvándorásai, kultúráramlásai és gazdasági mozgalmai. Ezek a mozgalmak Európában mindenütt természetes utakat követnek. Ilyenekként kínálóznak a völgyek és alföldek.

Hatalmas erővel ömlik ez az áradat keletről nyugatra; a kulturálisan kiforrott, túlfűtött, városias jellegű és nemes termékeket előállító Nyugatról és a még ki nem egyenlített, ellentétekben gazdag, túlnyomóan falusias lakosságú és nyerstermékeket termelő Keletről jórészt a Visztula-kapun, melyet egész szélességében a Lengyel birodalom foglal el. A Keleti-tenger és a Kárpátok közé szorítva a kiegyenlítődéssnek ez az árja erőben és sebességben Varsó vonalában növekszik meg, ahol az áradat medrének keresztmetszete összeszűkül. Az Alföld és Oláhország hegyekkoszorúzza medéncetájai ugyanis ezeknek a nyugat-

¹ Szerző előadta Budapesten, 1924 okt. 6-án az Emberföldrajzi Szakosztály ülésén.

kelet irányú európai áramlásoknak csupán csekély részét tudják levezetni, hiszen ezek a medencék egymás közt is, kifelé is csak keskeny „vaskapukon” érintkeznek. Ezzel szemben zavartalanul bonyolódik le ez az áramlás abban a számos völgyelésben, melyeket Lengyelország még a jégkorszaknak köszönhet. Lengyelországon keresztül három párhuzamos mederben folyik le ez az áradat. Egy szubbalti, egy középlengyelországi és egy szubkárpati mederben, azonban mind a három egyetlen szerves egységet alkot. Valahányszor megkísérelték Lengyelország megszervezését ennek az egységnek figyelemre méltatása nélkül, a kísérlet balul ütött ki. Napoleon Lengyelországa (1807—1815) csak 8 évig élt, a bécsi kongresszusé csupán 15 évig (1815—1831).

Lengyelországnak ebből a nagy európai nép- és kultúr-áramlásokhoz való viszonyából magától adódik népi és műveltségi strukturája és hivatása. Alig van népvándorlás, amely ne hagyott volna hátra nép-töredékeket Lengyelországban, alig van szellemi és gazdasági áramlat, amelynek nyomai Lengyelország kulturális és gazdasági arculatán könnyen feltalálhatók ne volnának. Nyugatfelé is, keletfelé is nyitva állván, *hogy ezeket az áramlatokat befogadhassa*: a természettől adott, nagy hivatása volt, hogy ezekből az áramlatokból — miután azokat teljesen megemésztette — olyan új és sajátos rendszert alkosson, amely a nyugati és keleti elemeknek szerencsés összefoglalása. Amint egyfelől Lengyelország a nyugateurópai kultúrának keleti előbástyája volt és keletnek sokszor barbár *kilengéseit* lovagjainak önfeláldozásával, tudós és politikus szervezeteivel kísérte elhárítani, úgy másfelől éppen Lengyelország volt az, amely kelet sok jó eszméjét nyugatnak közvetítette és régtől fogva szívesen vállalta azt a misszióját, hogy kelet terményeit nyugat fejlettebb iparához elvezesse.

Ezek az állandóan ható erők, amelyeket Lengyelország kedvező geográfiai fekvésének köszönhet — nagy veszélyt, de egyúttal nagy előnyt is jelentenek. Egyrészt ugyanis alig van Európában ország, melyet kevésbé kísértene kulturális fejlődésének megcsontosodása: Lengyelországot nem fenyegeti Spanyolország sorsa. Másfelől fennáll az a veszedelem, hogy sok megemészthetetlen, éretlen elemet vesz fel kulturális és gazdasági életében és a minden oldalról jövő behatások bősége miatt összeroskad. Ebből könnyen megmagyarázhatjuk Lengyelország életének élénkségét és ellentéteit. Ezek is az emberföldrajzi helyzet következményei.

Ennek a kérdésnek politikai és katonai visszája világos. Hátával a Kárpátok láncolataira támaszkodva, arcélét mindkét szárnyon odafordítja, ahol semmiféle természeti határvonal nem választja el nyugati és keleti szomszédjaitól. A hatalmi körök és a politikai határok pillanatnyi elhelyezkedése itten kizárólag a népi, nemzetgazdasági és katonai értékek mindenkori erőviszonyától függ. Itt bontakozik ki a maga teljességében Lengyelország „ütközőállam” volta: virágzása idejében 1,100.000 km² területre terjed ki az ország, máskor ennek ¹/₁₀-ére omlik össze, sőt 150 évre semmivé zsugorodik össze. Emellett Lengyelország Európa nagy csatamezeje, ahol a nyugati és keleti államok gigantikus küzdelmeiket vívják.

Amint háború idején hadseregek menetelnek Lengyelország mezőin keresztül, úgy a béke idejében embertömegek és áruk áramlanak ide-oda. Lengyelország gazdasági jellegét mindenekelőtt a tranzitforgalomnak köszönheti. Minél nagyobbak és különbözőbbek a kultúrcentrumok, melyeket összeköt egymással, annál jelentékenyebb az egymásközi kereskedelem. Ez adja meg Lengyelországnak fontos gazdaságpolitikai jelentőségét és Európa kulcsává teszi, amely Európa legtöbb államával szemben a gazdasági összeköttetést feltételekhez kötheti.

Ugyanazt a Lengyelországot, melyet a természet keletre és nyugatra utal és arra van predesztinálva, hogy elővédje legyen a nyugati kultúrának és esetleg közvetítője a keleti elemeknek, a Kárpátok eltérítik Dél-Európától és a mediterrán kultúrától. A Kárpátok ugyan már hosszabb idő óta nem alkotnak olyan áthághatatlan közlekedési akadályt, mint a lengyel történelem első évszázadaiban, amikor nem annyira a hegyek magassága, mint inkább a hatalmas erdőrengetegek és az azzal járó gyér népesség az északi és déli lejtők élénkebb közlekedését elzárták. Világos, hogy délen ez a rátámaszkodás erre a széles, néptelen hegygátra, — amely mindig a „mogga” szerepét játszotta, csökkentette a surlódást az északi és déli lejtők népei és államai között, egyúttal pedig gyengítette a kulturális és gazdasági kapcsolatokat.

Ha Lengyelországnak a déli országokkal való viszonyát elemezzük, tényleg feltűnik az a körülmény, hogy az — ámbár kulturális és politikai tekintetben elég erős volt, mégis csak a nép felsőbb rétegeire, az intelligenciára és az egykor korlátlanul uralkodó nemességre szorítkozott. Ezzel szemben Németországgal és Oroszországgal a nép széles rétegei is érintkeztek. Csak a népesség tehetősebb részének itáliai utazásaival és olasz mestereknek az országba való behívásával tudott a renaissance Lengyelországban elterjedni. A surlódási felületek hiánya, az ezeréves lengyel-magyar barátság forrása, volt az oka annak is, hogy a két szomszéd nép ezer év leforgása alatt sohasem viselt egymás ellen háborút. Ennek eredménye az is, hogy Lengyelország és Magyarország aránylag könnyen kötött egymással politikai szövetséget, uniót és egyéb dinasztikus és katonai kapesok is keletkeztek történetükben. Így Lengyelország földrajzi helyzetének különféle természetű következményei egyfelől keleti és nyugati, másfelől déli irányban harmónikus módon egészülnek ki.

A Kárpátok északi lejtőin és a Kelet és Nyugat egyetlen nagy, természetes útvonalán fekvő Lengyelország helyzete az ország kulturális, népesedési és anyagi szerkezetére, mindenekelőtt azonban a külvilággal való viszonyára irányadóvá lett. Ezzel szemben az a földrajzi körülmény, hogy Lengyelország igen összetett földrajzi környezetet ölel fel, viszont a nemzet belső életére volt döntő hatással. A futólagos szemlélőnek, aki Lengyelországot gyorsvonaton utazza át, úgy tűnhetik fel, hogy az ország tájképe és ezzel együtt az életmilió szerkezete nagyon egyhangú. Tényleg, az ország $\frac{1}{5}$ része nem emelkedik túl a 200 m tengerszínfeletti magasságon, és a geográfiai terminológia szerint a „síkság” fogalma alá tartozik. És mégis mennyire változatos ez a síkság! A leggazdagabb és legtermékenyebb lapályok váltakoznak a

legkietlenebb pusztákkal, kiszáradt területek Európa leghatalmasabb mocsaraival és tóvidékeivel, továbbá hatalmas xerofita erdőségek gazdag bányavidékekkel. A lapályon és váltakozó dombhátságon kívül — amelyek 200 m fölé nem emelkednek — kanyonoktól szaggatott platóvidékek, mész- és gipszkarstok, a Kánpátokban homokkő-, szirt- és kristályos hegységek egész sora gazdagítja csodálatos változatossággal Lengyelország tájképeit. — Éppen ezért nem kell csodálkoznunk Lengyelország belső életének két alapvető földrajzi jelenségén: a népnek és a gazdasági életnek rendkívüli tagozottságán.

Valóban, az oly különböző környezet Lengyelországban a népeségnek sok helyi típusát teremtetten. Jóllehet összeköti őket egymással a relative csekély tájszólási különbséget felmutató nyelv, külsők tekintetében (népviselet, telepedés, életmód), valamint képességeikben és jellemvonásaikban egymástól messze elütnek. A tenger mellékén lakó kasubok az északnémet frízekhez, a tehetős, Kelet-Lengyelország termékeny lösztalaján lakó lublini a délorosz paraszthoz, a sziléziai bányamunkás a belga vagy rajnai társáshoz, a magas hegyvidéki gorál a szálas és bátor albániaihoz hasonlít inkább, mint a különféle típusok egymáshoz. A geográfiai körülmények folytán kialakult típusok sokfélesége, amely később az európai nagy közlekedési út mentén számos néptöréddel, amelyek itt találtak második hazát, még gazdagodott is, nagy, alig legyőzhető akadályokat állít a néhány elméleti politikustól annyira óhajtott mesterséges egységesítés útjába. Másfelől ez az a kiapadhatatlan forrás, amelyből a nép sokoldalú ereje fakad. A nép minden csoportjának megvan a maga különleges tehetsége és ereje, és a modern Lengyelországban különleges, neki legjobban megfelelő szerepét tölthet be. Amint a szervezet is annál magasabbrendű, mennél összetettebb, Lengyelországot is Európa ama politikai egységeihez számíthatjuk, melyek ideálisan a természet tökéletesebb szervezetet biztosított.

Az autarkia ideáljának megközelítése, — amely önelégültség abban rejlik, hogy az egyes néptípusok a nekik legjobban megfelelő szerepet tölthetik be az országban — lényegesen megerősödik a gazdasági autarkia megkönnyítése által, amelyet az országnak oly különbözőféle természeti és gazdasági miliója is előmozdít. Lengyelország ma még túlnyomóan földműves ország és mezőgazdasága biztosítja, hogy a nyersanyagok és az élelem beszerzése kérdésében csak a legcsekélyebb mértékben szorul a külföldre. Minthogy az ország különféle nyersanyagokban és az energiaforrásokban (szén, petróleum, földgáz, vízierő, szél) is bővelkedik, a mezőgazdaság mellett hatalmas ipari központok is fejlődtek (Szilézia, Lodzs környéke, Varsó környéke), amelyek a munka intenzitása és organizációja tekintetében nyugateurópai és amerikai mintaképeiket megközelítik. Marhatenyésztés, erdőgazdaság, bányászat és a modern nemzetgazdaság minden ágának kiváló természetes alapjai megtalálhatók Lengyelországban és csak idő kérdése, hogy ezek az erők, amelyeket a 150 éves rabság alatt a lengyel nép ellenségei — éppen a modern gazdasági élet legfényesebb felvirágzása idejében — gúzsba kötöttek, teljes kifejlődéshez jussanak. Az ország minden részében, minden lehető gazdasági intézménynél látjuk ma már ezt a megtörhe-

tetlen föllendülést, amely a multban elásott „tehetségek“ mielőbbi teljes kifejlődését ígéri. A pénzügyi helyzetnek saját erőből véghezvitt szánálása ebben a tekintetben jellemző lépés volt.

Lengyelország gazdasági újraépítését, valamint főleg a kulturális és gazdasági jelentőségének megerősödését a földrajzi körülményeknek egy második sorozata könnyítette meg. Ezek a lakossággal — mint olyannal függenek össze. Mindenekelőtt nem óhajtom idesorolni azt a tényt, hogy a mai Lengyelország 27 millió lakost számlál és ezáltal azoknak az államoknak sorába nyomul elő, amelyek lakosságuk súlyánál fogva is jelentékeny hangot képviselnek az európai népek koncertjében. Inkább a népesség gyors szaporodásának tényére és a belső, egészséges tagolódásra óhajtok rámutatni.

Már az a körülmény figyelemre méltó, hogy a mai Lengyelország — jóllehet mezőgazda-állam — aránylag magas népsűrűséget mutat (70 lakos □ km-ként, a néprajzi Lengyelországban 100 □ km-ként). Ez a tény rejtett energiák bőségére mutat, amely energia a népességben székel és csak időre és alkalomra vár, hogy erejét kifejthesse. Ehhez vehetjük még azt is, hogy a lakosság nagyon gyorsan nő, gyorsabban, mint bárhol Nyugat-Európában. A születések évi fölöslege évenként $\frac{1}{4}$ millió emberrel növeli az ország népességét. Ez a jelentékeny szám még emelkedhetik, mihelyt a gazdasági élet kedvező kifejlődése kiragadja a népet abból a szociális nyomorból, amelybe az utolsó 150 év gazdasági rabszolgasága és a világháborúnak éppen Lengyelországra olyan borzasztó pusztítása juttatta.

A lakosság természetes tagolódása általában igen egészségesnek mondható. Ez akkor jut legjobban kifejezésre, ha megfigyeljük, hogy a férfi és női nemek számviszonyai majdnem megközelítik a természetes eszményt, amennyiben 100 férfivel szemben 103 nő áll. Ez a tény, amely abban az országban, ahol az asszonyoknak már kezdettől fogva bizonyos egyenjogúsága, sőt messzemenő előjoga volt, nem lekiacnyulendő. Ezzel összefüggésben hangsúlyoznom kell azt is, hogy ha az egész népességet 3 csoportba osztjuk: ifjak (15 évig) és öregek (60 éven felüli) csoportjába, amelyeket eltartanak és amelyek úgyszólván terhet jelentenek, az eltartó középcsoportra nézve, amelynek energiakészletét használják fel, Lengyelországban azt látjuk, hogy bár az eltartó csoport igen nagy és aránylag kevés népenérgiát hagy szabadon kulturális célokra, mégis másfelől az eltartott csoportok közül az ifjak csoportja nemcsak abszolúte, hanem — ellentétben más államokkal — relative is erős túlsúlyban van. Egy szóval: Lengyelország a jövőért, a jövő nemzedékért dolgozik.

Megkísértem pár vonással egynéhány geográfiai elemnek Lengyelország mai képére, népi, gazdasági tulajdonságaira és politikai jelentőségére gyakorolt hatását vázolni. A hely hiánya azonban megtiltja, hogy ezt a vázlatot a részleteiben megokoljam és kiterjesszem. Mégis azt gondolom, hogy egy fontos végkövetkeztetés máris levonható ezekből: Lengyelországnak a sajátos, és — sajnos — Európában oly kevésbé ismert és egyhangúnak ítélt képe az elemeknek két sorozatából adódik. Részben történelmivé lett tényeknek

összeségéből, melyek mindenekelőtt a 150 éves rabság jele alatt állanak és ezért lépten-nyomon botlunk valami egészségtelenbe, gyakran észszerűtlenbe, hátramaradottba. A másik csoport azokat a tényeket foglalja magába, melyek az élettelen természetből, geográfiai helyzetből, a fiziográfiai felépítésből és a lakosság természetes tulajdonságáiból adódnak. Ez a második csoport kétségtelenül a fontosabbik, már csak azért is, mert az ember befolyásától mentesítve az ország természeti adottságait tárja elénk és az ember ezeket, jóllehet kihasználhatja vagy parlagon hevertetheti, mégis meg nem teremtheti és meg nem változtathatja. Ezek a természetes alapok most kezdik éreztetni hatásukat, még pedig abban a mértékben, amint a független fejlődés és kormányzat az ország számára ezeknek az erőknek és sajátságoknak természetes forrását megnyitja és a külső veszedelmektől, idegen elemektől megszabadítja.

Ha a mai Lengyelország természetes alapjainak hatását egész röviden akarjuk összefoglalni, akkor el kell ismernünk, hogy azok az államra a belső bonyolultság és széttagozódás veszélyét jelentik, kifelé pedig a politikai tájékozódás sokoldalúságát követelik, egyébként azonban Lengyelországnak minden irányban messzemenő autarkiajáról, valamint pompás népi, gazdasági és kulturális erő kifejtéséről kezeskednek.

Ludomir Sawicki.

Szemle.

Alfred Hettner: *Grundzüge der Länderkunde. II.: Die aussereuropäischen Erdteile.*
VI. és 451 l. Lipcse, B. G. Teubner, 1924.

Mialatt *Hettner* kiváló leíró földrajzi kézikönyvének már harmadik kiadása is megjelent (ismertetését l. Föld és Ember, 1924, 92. l.), mindnyájan nehezen nélkülöztük a mű folytatását, amely most végre fenti címen napvilágot látott. Nemcsak a magyar tudományos irodalomnak, az egész világirodalomnak egyik nagy fogyatékosága az egységes felfogású, tömör, modern leíró földrajzi könyvekben való hiány. Sievers több kötetes munkájának a nagy terjedelmen kívül az egységesség hiánya és az egyes kötetek különböző kora nagy fogyatékosága. H. Wagner kísérlete megakadt. Az angol és francia művek vagy népszerűek vagy túlságosan gyakorlatiak. Nagy örömmel kell tehát köszöntenünk *Hettner* munkáját, melynek két kötete — az elsőnek harmadik, a másodiknak első kiadása — ebben az évben, úgyszólván egyszerre hagyta el a sajtót. Módunkban áll immár a Föld tudományos leírását két klasszikusan tömör, mégis mindvégig élvezetes kötetben tanulmányozni. A most megjelent kötetben 197 apró, igen világos rajzú térképet és grafikont találunk, kép ellenben nem foglaltatik benne. Szerző az Európán kívüli szárazföldeket hat kontinensre tagolja (Ázsia, Afrika, Ausztrália, Észak-Amerika, Dél-Amerika és Antarktisz) és ezek mindegyikének pompás összefoglaló leírását, majd pedig természetes részeiknek részletes tárgyalását nyújtja a *Hettner*től méltán elvárható metódikus alapossággal. Habár szerző szükségesnek tartja, hogy előszavában a szűkre szabott terjedelem miatt mentegetőzzék, olvasás közben az adatok és ismeretek olyan gazdag gyűjteményének birtokába jutunk, hogy feltátnul az az érzésünk támad, hogy nem szórakoztatás céljából, hanem tanító szándékkal írott leíró földrajzi áttekintésnek nem is szabad terjedelmesebbnek lennie ennél az értelmes könyvnél. A módszer és a terjedelem ismertetése céljából itt közöljük Észak-Amerika leírásának fejezeteit és azok terjedelmét. *A földrész* (280). *Felfedezése* (280). *A természet* (283—298). *Az ember* (299—314). *Részletes leírás.* Grönland és az arktikus szigetvilág (315—318). A kontinens tájai (319—351). Mexikó, Közép-Amerika és a nyugatindiai szigetvilág (352—373).

A kezdőnek legmelegebben ajánlhatjuk ezt a mesteri biztonsággal tájékoztató, alapos munkát, de mindenkor igénybe veheti a laikus érdeklődő is, mert ennek a könyvnek egyetlen sora sem untat.

Megelégedéssel állapítjuk meg, hogy *Hettner* professzor művének első kötetében — melynek immár harmadik kiadása is megjelent — legutóbbi bírálatunknak Magyarországra vonatkozó néhány megjegyzését figyelembe vette.

Örömmel közöljük azt az értesülésünket, hogy konkrét formában felmerült *Hettner* műve magyar fordításának és kiadásának terve. Ezzel a geográfus tanárságnak és a főiskolai ifjúságnak legrégebb óhaja teljesebben: volna végre *megbízható, modern leíró földrajzi kézikönyvünk.*

Kogutowicz Károly.

Stepan Rudnyéky: *Die heutige Räte-Ukraina*. (Zeitschr. d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin, 1924.

Rövid, találó jellemzését adja a mai ukránjai viszonyoknak. 1923 július 6-án alakult a szocialista köztársaságok szövetsége. A köztársaságok egyike, *Ukrájnska Socialistijéna Radjanska Respublika*, amelynek új határain belül 461 ezer négyzetkilométer a területe. Határai a *Dnyeszter* és *Zbrucs*, továbbá az 1921. évi *riga* vonal (*Ostróh, Annópil, Kórec, Olévszk*), *Volhynia* az északi, *Cernihiv, Horódnja* és *Novhoród* a nyugati határai. Délkeleten hozzácsatlakozik a *doni* kozákok területének egy része. A szénmedence, *Kámenske* és *Tahanróh* még ide tartoznak. Fennáll továbbá az a szándék, hogy a *kurski* és *voronizi* kormányzóság krim-ukrán lakójú területét is hozzácsatolják.

1923-as becslés szerint 28 millió négyszázezer ember élt ezen a területen. 18%-a városi, 82%-a a falusi lakosság. 14,600.000 a nők száma, 13,800.000 a férfiaké. A *népmozgalom* nagy hullámzásokat mutat. 1914-ben ezen területen 30 millió, 1920-ban 26 millió ember élt. A háború előtt 18⁰/₀₀ volt a *szaporodás*, most csak 4⁰/₀₀, *Katerynoszláv* kormányzóság területén 24⁰/₀₀ volt a szaporodás, most 22⁰/₀₀ a fogyás. A *háborús veszteségek* 6—7 millióra tehetők. *Járványoknak* rengeteg ember esett áldozatul. 1919-ben a galíciai ukrán hadsereg százezer embere így pusztult el. 1922-ben 1,300.000 a járványos megbetegedések száma.

A *nemzetiségi megoszlás*: 72% ukrán, 15% orosz, 7% zsidó, 1% német, a többi egyéb. A zsidóságból a falusi lakosságra csak 0.9% jut. Az ukrán köztársaság területén kívül még 430.000 négyszögkilométer ukránlakta terület van Szovjet-Oroszországban, 10 millió ukránnal.

A *gazdasági viszonyokat* súlyosan érintette az 1921—22. évi nagy éhínség. A művelés alá fogott terület 1914 óta 18%-kal megcsappant. A *földbirtok* 57⁰/₀-a volt 1916-ban parasztbirtok és 43%-a nagybirtok. 1923-ban 92% birtok van parasztkézen és 8% nagybirtok az állam kezén. A buza-, árpa-, zab- és burgonyatermelés csaknem a felére zsugorodott. Ezzel szemben a kenyérmagvak közül a rozs, továbbá a köles, tengeri és olajnövények termelése emelkedett. A mezőgazdasági termelés a háború előttinek 63⁰/₀-a. Fő okok: az állatállomány pusztulása és a földművelő eszközök hiánya. A sertésállomány vesztesége 50%, loállomány 30%, szarvasmarhaállomány 3%, ellenben a kecskék és juhok száma szaporodott. A parasztbirtokra jellemző katasztrófális adatok: 34% birtokon egyetlen tehén sincs, 55%-nak egy-egy tehene van, 53%-nak nincs lova, 32%-nak csupán 1—1 van. Közlekedő utak teljesen gondozatlanok, a vasúti forgalom a háború előttinek 26%-ára süllyedt. Valamivel jobban áll a belvízi hajózás. A postaforgalom a háború előttinek 50%-a. Ezzel szemben a *népművelés* terén bizonyos eredményeket értek el: 1897-ben 80% analfabéta volt, ma állítólag 50%. Ez a javulás összefügg az orosz nyelvnek a népiskolából való kizárásával. A nemzeti öntudat ébredését a tanácskormány nem szívesen látta. 1923-ban azonban törvényben szabályozták az iskolák és hivatalok ukránosítását, az orosz csupán a szövetséges birodalom hivatalos nyelve.

—z.

Cl. Augé: *Nouveau petit Larousse illustré*. Párizs, 1925. Tizenhetedik kiadás. 1760 lap, 6200 rajz, 220 tábla, 140 térkép.

A világnak ez a legolcsóbb könyve (a fentjelzett nagy terjedelem ellenére is vászonkötésben csupán 120.000 m. kor.) ismét új kiadásban látott napvilágot. Maga a földrajztörténelmi rész 600 lapnál terjedelmesebb. Sajnos, a szerkesztés eléggé

felületes, amiről hamar meggyőződhetünk, ha a reánk vonatkozó részeket olvasuk el. Például:

Budapest (pèst), capit. de la Hongrie, sur le Danube; 880.000 h. (!) Elle est formée par la réunion des villes de **Buda** ou *Ofen*. te Pest, sous une même municipalité depuis 1873. Industrie et commerce très actifs. Pont de fer de 400 m. sur le Danube. (!)

Vagy:

Hongrie, un des Etats de l'Europe centrale; 8,200.000 hab., 95.500 kil. carr. Capit. *Budapest*. Jadis royaume indépendant, habité par les *Hongrois* ou *Magyars*, la Hongrie fut réunie à l'Autriche au commencement du XVIIe siècle, mais ne cessa de revendiquer son indépendance; à la suite du soulèvement de 1848, elle avait obtenu une large autonomie administrative. Après la Grande Guerre (1914—1918), la Hongrie est devenue un Etat indépendant, constitué en république. (!)

Magyars, peuple ouralo-altaïque, qui forme la race dominante en Hongrie et en Transylvanie (Roumanie).

A térképek és még inkább a képek gyatrák.

Vajjon nem gondoskodhatnának a külügyminisztérium szervei, hogy a hazánkat ösmertető fejezetek ebben a rendkívül elterjedt könyvben kieserültessenek? —z

Sapper, Karl: *Allgemeine Wirtschafts- und Verkehrsgeographie*. Teubner, B. G., Lipsee, 1925, 300 l. 70 térképrajzzal és statisztikai ábrával.

Szerző előtt művének megírásakor német olvasók, elsősorban gazdasági körök igényei lebegtek. Noha általános gazdasági és közlekedés-földrajzot kíván nyújtani, a műnek közvetlen praktikus célja is van: a gyarmataitól megfosztott Németországnak szerző meg akarja mutatni, hogy gazdasági téren hol lehet boldogulni a Földön. Az idegen világrészekben való sikeres munkát kívánja elősegíteni p. o. ez a fejezet: Színesbőrű munkásokkal való bánásmód a forróégyvön. Gyakorlati célt szolgál a mű végéhez csatolt az a pótlék, amely 20 lapon a Föld gazdasági egységeinek betűsorrendbe foglalt rövid gazdasági jellemzését tartalmazza. Az első fejezetben szerző megrajzolja az ember munkaterének, a termelés helyének természeti viszonyait (köz-mikus hatások, a Föld felszínének milyensége, légkör, vízburok, szárazföld, kölcsönhatásaikra keletkezett növény- és állatvilág). A második fejezetben az ember gazdasági tevékenységét tárgyalja, vizsgálja az emberi fajok akklimatizálódásának kérdését, meg az egyes emberi kultúra-köröket, a népsűrűségnek a termelésre való hatását, az emberi lét fenntartásához szükséges növényi, állati és ásványi termékek megszerzésének egyszerűbb folyamatait. A harmadik fejezet tartalmazza a napjainkban folyó modern világtermelést, a negyedik szól a kereskedelemről, az ötödik a közlekedésről. Az egészét elég gazdag irodalmi összeállítás egészíti ki.

Szerző művében igen ügyesen és kimerítően tárgyalja az egyes természeti jelenségeknek az ember megélhetésére, meg a gazdasági javak előállítására való hatását. Igen jó a különböző primitív emberi foglalkozások leírása. Szerző Amerikában tett megfigyeléseit gyakran értékesíti. S a művében közölt statisztikai adatok részben a háború előtti utolsó békeévekre, részben már a háború utáni évekre vonatkoznak, szerepelnek benne 1923. évi adatok is. Művének a kereskedelemmel foglalkozó része figyelemre méltó, szerző reámutat a háború következtében beállott nagy változásokra, többek között érdekesek ezek: A világháború következtében a Csendes-óceánon a hajóforgalom igen megnövekedett. Az USA-nak a Csendes-óceán vidékén levő 15 ál-

lammal (gyarmattal) lebonyolított kereskedelmi forgalma 1913-ban 540 millió \$ volt, 1923-ban pedig 1532 millió \$ (233% növekedés). Az amerikai kontinensen elért térhódítás is jelentős. Pl. az angol birodalomhoz tartozó Kanada kiviteléből háború előtt csak 40% jutott az Unióba, a háború utolsó évében pedig 81·5% s az anyaállamba, Angliába pusztán csak 8%. — Az ipar szűkreszabott tárgyalása feltűnő.

Minket magyarokat érdekel az, hogy szerző, ki egyébként a statisztikai anyaggyűjtést gonddal végezte, művében a M. Stat. Hiv. kiadványaira nem hivatkozik, sem más speciálisan Magyarországra vonatkozó művet nem említ. A földművelésről szóló statisztikában Magyarország gabonatermelése nem szerepel, csak Ausztria-Magyarorszáé, az állatállományra vonatkozó adatok pedig már részben háború utániak, így érthető, hogy itt már hazánk a kis létszámok miatt felsorolásra sem kerülhetett. A magyar malomipar és gépipar sem nyer említést; de érdekes, hogy tud ruházati iparunkról s Budapestet Franciaország és Bécs után említi s csak azután Németországot. Téves a következő adat: Szerző szerint Magyarországon 100 kereső közül a kereskedelem és közlekedés szolgálatában áll 4·2% (200. l.), holott az 5·6%. Helytelenek a földrajz körébe tartozó következő állítások: Szerző a tengerparti szelet magyarázva azt írja, hogy a szigetek felett éjjel felfelé száll a levegő, holott éppen ellenkezője igaz. (30. l.) Szerző azt írja, hogy a kontinensek nyugati részén van kifejlődve a passzátklima (30. l.), noha éppen a keleti rész az, ahol a keleties irányú passzátszelek éreztetik hatásukat. A könyvben közölt ábrák egyszerű kivitelűek, de jók.

Ezeknek az apró hibáknak a leszámításával a munka értékes és aránylag rövid összefoglalása a gazdasági és közlekedési földrajznak. A főiskolai ifjúság is, a nagyközönség is haszonnal olvashatja.

Schilling Gábor.

Griffith Taylor: *The distribution of future white settlement, a world survey based on physiographic data.* (The Geographical Review, 1922. július.)

A fehér ember elterjedésének lehetőségeivel foglalkozik igen érdekes, újszerű módon. A kontinenseket gazdasági régiókra osztja (számszerint 74-re) és ezeket kategorizálja. Szerinte a hőmérséklet, csapadék, helyzet és szénkészlet a legjellemzőbb sajátság, ezek alapján mindenik egységre készít egy grafikont: az *ekonográfot*, melynek segítségével könnyű az áttekintés. Az ekonográf papírsárkány-alakú idom, melynek felső sarka (A) a hőmérsékletet jellemzi, bal sarka (B) a csapadékot, alsó sarka (C) a tengerszínfeletti magasságot, jobb sarka (D) pedig a szénkészletet. A fehér ember letelepedésére ideális viszonyokat Taylor szerint az az ekonográf szemlélteti, melyen A-ban 55° Fahrenheit, B-ben 50 hüvelyk csapadék, C-ben a tengerszint, D-ben négyzetmérföldenként 2,000.000 tonna szénkészlet olvashatók le. Az ezeken az értékeken felül vagy alul lévő skálája a középont felé talál elhelyezést, az említett ekonográf ideális lévén, a természetes egységeket jellemző ekonográfok tehát ennél kivétel nélkül kisebb területűek lesznek. Taylor tehát úgy állapítja meg az egységek sorrendjét, hogy az ideális ekonográf területét 1000-nek veszi és ennek arányszámával jellemzi az egyes területeket. Nagybritanniára jut a legmagasabb érték, nevezetesen 770, Franciaországra 620, Norvégiára 60, a Tundrákra 12, Észak-Kínára 770, Japánra 484, Tibetre 30, Victoriára 575, Kelet-Ausztráliára 574, Új-Zélandra 430, Ausztrália sivatagjaira 16, Dél-Afrikára 300, Szaharára 16—10, USA északkeleti államai 755, középső és nyugati 400—300, Tundrákra 15, Uruguay 315, Brazília 80—90, Patagónia 45.

Ezekután az ekonográf számított adatait Európa, a fehér ember régi lakóhelyének tényleges népsűrűségével egybeveti és megállapítja, hogy 600 egységnek kb. 100-as sűrűség felel meg (\square -km), 300-nak 40-es, 100-nak 5-ös. Így kiszámítja, hogy az egyes kontinenseken mennyi lehet a maximális népesség. Ezek a számok a következők: Észak-Amerika 702 millió, Európa 400 millió, Dél-Amerika 115 millió, Dél-Afrika 82 millió, Ausztrália 62 millió. Ez összesen 1.350.000.000 fehér ember, ehhez járul kb. 1.000.000.000 színes. A legutóbbi népnövekedés alapján leggyorsabban 100 év múlva, legkésőbb 3–400 év múlva érné el a Föld népessége ezt a létszámot.

Kogutowicz Károly.

Sir John Russell: *The influence of geographical factors on the agricultural activities of a population.* (The Geographical Teacher, 1923, 7. 1.)

Azt az érdekes kérdést, hogy a földrajzi tényezők mennyire hatnak a mezőgazdaságra és hogy az ember és a környezet viszonya az idők folyamán miképen változik, Anglia példáján szemlélteti.

J. F. Unstead: *The British Isles of To-day.* London, 1922. Hasznos, rövid és modern országismertetés.

H. Batsford: *Types and materials of houses in England.* (The Geographical Teacher 1923, 42. 1.)

E. Huntington—F. E. Williams: *Business Geography.* New-York, 1922.

Ez a különös című munka igazi amerikai termék. A termelés geográfiáját adja. Különösen a fajoknak a gazdasági tevékenység tekintetében elűtő sajátosságaival, az északi félgömb emberfajtaíának feltétlen hegemoniájával foglalkozik érdekesen.

—z.

E. Ekwall: *The Place-Names of Lancashire.* Manchester, 1922.

Filológus professzor. munkája és bizonyossága annak, hogy a helynévmagyarázatok mennyire az érdeklődés előterébe jutottak.

W. Hewitt: *The Wirral Peninsula.* London, 1922, XII., 293. 1.

A liverpooli egyetemen alakult *Liverpool and District Regional Survey Association* első kiadványa, a brit szülőföldismertetés egyik nevezetes munkája.

L. Febvre: *La terre et l'Évolution Humaine.* Párizs, 1922, XVIII., 472. 1.

A strassburgi professzor igen figyelemre méltó munkájában szembeszáll Ratzellel és Vidal de la Blache hívei sorába áll. A környezet kizárólagos hatásával szemben az emberi tevékenységen van nála a hangsúly. Az ellen is hadakozik, hogy az emberföldrajznak tárgya csupán az emberi tevékenységnek a földgömbön látható jelei volnának.

Apró közlemények.

A Kemenes-hez. (F. és E. 1923, 18.) Ehhez a névhez eddig a következő legrégibb adatot találtam: Rubetum (= cserjés) *Kemenes*, Sopron megye (Sopron m. Okl.-tára, I. 301, 1350-ből). Említettem, hogy *Kemesmál* (Körmen-d mellett), esetleg *Kemenesmál*-ból rövidülhetett. A Héderváry-Okl.-tárban csakugyan ugyanaz a királyi ember egyszer *Kemesmál*-nak, máshol *Kemenesmáli*-nak van írva. A Szombathely mellett fekvő *Dorozmat*-ból is idővel *Dozmat* lett.

A Füss-Füves-hez. (F. és E. 1923, 25.) Hogy *Füs(s)* (Fyus, Fyos) neve (Komárom) *Füves*-ből rövidülhetett, arra felhozzuk a *Vár. Reg.*-ből (299) *Fivesvil-lát* (Temes m., ma oláh ajkon *Fibis*, v. ö. Fyues-út, Fyws-berek, Fues, stb.), továbbá *Barsfüss*-t, mely mellett fekszik a *Füs*-hegy, ez alatt pedig a Horni *Pažík*, vagyis *Füves*-hegy.

Dunántúli Berettyó. A *M. Nyelv* 1924, 33. oldalán ezt olvassuk: „biztos jó „fluvius“ összetételű *dunántúli* folyó- és hn.-ink nincsenek“. *Pesty* ismeretes kéziratosa helynévgyűjteményében véletlenül két adatra is bukkantunk. Ezek: „*Ménfő* (Győr) határán keresztül kígyózik a *Berettyó*-patak“ és „e tájon (*Barát*) és a szomszédos helységekben is *Berettyó* név alatt ismeretes egy vízfolyás, mely Gyirmóton felül szakad a Rábába.“ (V. ö. F. és E. 1924, *Szó és Séd.*) *Berek*-patak van Kapuvár mellett is.

Gyócsér és gyolesi földek (Csallóköz). A név a régiségből érthető meg. Pl. gyölcs = puritas stagnorum. Innen valók ezek: *Malaczagyolcsa*, *Kázmérgyolcsa*, stagnum *Gyölcsfenék*, *Ergyölcs*, aqua

Gyolcsó, poss. *Gyölcs* stb. A kasza fényes lapját ma is *gyölcs*-nak vagy *vászón*-nak hívják.

Forgósziget (u. ott). Forgónak hívják az örvényt, de u. itt forgórétnek mondják azokat a közös réteket, melyeket az egyes birtokosok évenként felváltva használnak. Alkalmasint innen a sziget neve (l. különben *M. Nyelv* 1914, 183).

Serfenyősziget (u. ott). Ha tudjuk, hogy ezen a tájon a régies *Sérek* (= sírok) helynév gyakori, (a „sír“ a régiségben „sér“ pl. *Ozolsér*), akkor a címült név. a. m. *Sírfenyősziget*. Nem messze van különben innen *Cikolásziget* (= fűzfasziget), *Ciglésérdő* (Vének), *Fenyőserdő* (Dunaszeg), *Feketeerdő* falu. A Jankótól (Balaton népr.) megfejtetlenül maradt kenesei *Sérhegy* is, tehát a. m. *Sírfenyő*. A csilizközi régi *Sáránsérő* vagy *Sáránsére* (ma *Sárs*) is a. m. *Sárán-sírja*.

Löcsösi öntös (u. ott). Ez a katonai lapon szereplő furcsa név helyesen *Löcsös-öntés*, vagy csak *Löcsös*. *Löcs*, a. m. pocsolya, sár, gizgaz. Kóny határában volt régen *Leese-ere*. Így érthető az 1256-i kérdőjeles *rivulus Leucheteg* (= *Löcseteg*) is. (*M. Nyelv* 1914, 235.)

Kisecset (*Lipszky*-ben *Kisecsed*, Nógrád m.). A *M. Ny.* 1916. 230. oldalán mutattam rá, hogy a nógrádi *Lóczról* közölt „úgy nő, mint az öcset“ szólásban az öcset (ecset) a takács mácsonyát jelenti. Ime a szomszédságban egy ilyen falunévet találunk. Alkalmasint a zsinonim *bogács* neve rejtőzik a borsodi *Bogács* (régén *Boganch*) falu nevében is.

Egecse (két pusztá Pest m.). *Egicse* (Ágicä) *Le Coq* szerint (Baessler-Archiv), keleti törökül a. m. *néne*. Minthogy a szomszédos *Tas* is török név, azt hisszük, hogy *Egecse* is az, mely különben eredetileg királynői birtok volt. *Egicse* névvel a tihanyi összeírásban is találkozunk. (Okl. Szót. 1909.)

Agács-pusztá (Nyitrafödémés mellett). Azt hisszük ez is török személynév, a törökből lett magyar *ács* szónak eredetibb alakja. Tőle délre esik *Besenyő* falu. Vasban is egymás közelében fekszik *Besenyő*, *Kozárpatak* és *Tömörd*. *Ákács* Torontálban is volt.

Tagyon (falu Zánka fölött). Említetük, hogy *Tagyos* pusztá neve szerintünk a Tadeus (*Tadius*, nomen in villa Gomas 1211) sz. névből alakult (F. és E. 1921, 141) s hogy vannak *Tagy* (és *Tadis*, Bodrog) nevű pusztáink is. Emellett a származtatás mellett szólana az, hogy van *Dad* és *Dadfalva* községünk is, ahol a *Dad* (a régiségben *Tad* is) nyilván személynév (a t—d váltakozásra, i. Tárda = Dárda, Tátika = Tádika, Artán = Ardán stb. ugyanilyen közönséges a t—gy váltakozás is, például tatvágó és tagyvágó, Sződény = Szögvény stb.). Ha ez megáll, akkor *Tagyon* (*Tátom*, *Tátony*) olyan képzés, mint *Bolgárom*, *Detreheim*, *Somogyom* (M. Nyelv 1917) vagy *Komárom*, *Biharom*, *Feyérem*, *Belyénem*, *Bajom* stb. Ha *Azariás*-ból lehetett *Aszár*, *Timoteus*-ból *Timót* és *Gymót*, tálán *Dionysius*-ból *Gyón*, akkor lehetséges *Tadeus*-ból is *Tagy*.

Pratum Erkeche (rét, mocsár, Tata határában, 1388). Van egy ritka szavunk, *erge*, mely a régiségben (1406) *Chahocherge* (alveolum Ch.) összetételben merült fel s Melich Jánosnak kellett tisztázni, hogy az nem *Csahó* + *cserge* (M. Nyelv 1915), hanem *Csahole* + *erge*. Az

erge szót aztán Jakubovich kereste ki s tudatta, hogy az Szatmárban lapályos, vizes helyet, fokot jelent (u. o., 1918). Alig lehet kétség, hogy a címül tett *szó* az *erge* kisebbitése a régen annyira gyakori *cs*, *cse* képzővel (pl. *Erecs*, *Arokcs*, *Likócs*), mert íme Bodrogközben is találunk egy *Erkecse* tavat (*Földr. Közl.* 1909, 305). A fenti adat aztán azt is bizonyítja, hogy a mai felsőtiszai *erge* tájszó, valamikor közmagyar szó lehetett. *Erge* különben a keleti török nyelvekben patakot, árkot stb. jelent s alkalmasint mongol eredetű szó.

Ajak. Hogy *Ajak* helyneveink a török *ajak* = láb szóból vannak képezve, azt a megfelelő magyar *Lábd*, *Lábdó* és *Lábdí* helyneveink tanúsítják.

Türe. Török méltóságnév, általában a. m. *úr*. Innen *Türe* és *Töre* helyneveink. Magyar megfelelői pl. *Uri*, *Urhida* (= vezérhida) stb.

Gyánt. Karácsonyi mutatta ki a *Gyán*-okról, hogy azok francia-vallon telepesek (Jean) nevéből származnak (M. Nyelv, 1923, 1924). Egy régi *Gyánt* (1193) Tolnában is van Ozora mellett. Előkelő hely volt, a fehérvári keresztetek bírták. Volt egy *Gyánt* Pannonhalma alatt is s 1271-ben ott is említenek egy *Gean* nevű kereskedőt. Valkóban kettő is volt.

Agerdő. Törképeken gyakran látjuk ezt a helynevet. De az nem *Agerdő*, hanem régiesen *Agerdő* (=agg, öreg, nagy). Párja neki a *Kiserdő* és *Fiaderdő*. *Agod* községünk volt Baranyában (u. ott *Agtelek* is) és Kolozsban s mint család-név ma is él a Künságban (v. ö. *Kised* és *Naggod* sz. név. A *Süketerdő* se süket, hanem *sötét* v. ö. *Setét-kerek*) (=setéterdő) Baranya megye. *Agghegy* gyakori Nógrádban.

Gelle, Gölle (Somogy, Pozsony). Hogy ez a helynevünk a *gerle* (= gelle, gerlice) szóból való, bizonyítja *Veresgelle* községünk neve Ipolyszakállas mellett. *Galambod*, *Ludad*, *Libád*, *Tyukod*, *Tyúkfalva* (Okl. sz. 214) *Seregélyháza* *Túzokteleke* stb. helyneveink is vannak. Hogy a török *herjó*, (= fogolyféle?) mint családnév is előfordul (F. és E. 1924, 50) azt egyebek mellett *Csánki* tanúsítja (Sopron m.) Hogy a *fürj* (für) is szerepel személynévképen, erre l.: „Duabis insulis Nezmelygeth et Fyuzigeth vocatis“ 1364 (Pannonh. Rt. 2/T.). Itt *Neszmély* is világosan szláv személynév.

Ondód (korábban *Vám*, Komárom m.). „Ondó“ a kölesnek, tatárkának, napraforgónak stb. lefoszló pelyvéja, maghéja, korpája (az „ont“ igéből). Ma is elterjedt családnév Zemplénben s a régiségben is találkozunk vele, pl. *Undoteleke* (1326), *Ondoteleke* (1377, Kolozs m. *Csánki*), mellyel alkalmasint azonos a még korábbi *Undou* (*Vár. Registr.*). Innen a mi helynevünk is. Ebbe a körbe tartoznak pl.: *Korpád* (Kurpád), *Szalmád*, *Seprőd*, *Ponyvád* stb. B. Zs.

Ohat, ma pusztá, régen falu Debrecen határában. Anonymus szerint Árpád ajándékozta *Huhot* (olv. *Uhot*) kún vitéznek, aki Tas és Szabolcs seregében harcolt. (A F. és E. 1924, 65. oldalán a Karácsonyira való hivatkozás is téves, mert az a zalai Hahold—Hahót német nemzetségre vonatkozik, melynek itt birtoka sohasem volt). *Ohat* tehát *Uhot* kún vitéztől kapta nevét. A Várad-i Registrumban *Uhod* néven merül föl s ebből lett később *Uhot*, *Ohot*, *Ohat* (Ahat). *Uhudu* (*Uhuta*), *Uhud*, *Uhd* névvel többször találkozunk a régiségben. (*Vár. R.* és *Kovács Indexe*). Temesben is volt Csákvár (ma Csákova) közelében egy *Ohath*, mely korábban *Huhud*, *Ohod* és *Ohad* alakokban szerepel. Azt hisszük,

ez a név lappang az 1055-i tihanyi alapítólevél következő mondatában is: „Hinc Ohut cutarea = innen ohut kuta réá. (v. ö. *Magy. Nyelv* 1924, 19, 21.) Ezt *ó-út*-nak olvasták (Okl. Sz. 705), holott sem az *ó*-t, sem az *út*-at nem úgy írták akkor (l. u. ott hodu utu réá = had útra).

Az *Ohut* tehát föltehetőleg kún-török szó, bár személynévi használatát (Agut, Agat?) nem tudjuk kimutatni. Kis-Azsia északi partján találunk egy *Ahat-Kőj* (Ahat faluja) helynevet.

Tejfalva, Tejed (Elő-, Ollé- és Lidér-tejed, Pozsony m.). Az első helynév kétségenkívül birtokos összetétel s így aligha van kapcsolatban a *tej* szóval, mint az. Okl. Szótár gondolja. Azt hisszük, hogy a török *taj* (= csikó) köznévből alkotott személynév áll előttünk, mely *daj*, *dej* és *tej* alakban is járatos volt. (V. ö. *dag* és *tag* = hegy, *basa* és *bese* = *kánya* stb.). *Taj* és *Taia* lovasszolga már 1095-ben említetik. *Daj* nevű falu kettő is volt Pest és Fehér határan. *Day* + *lapossa* helynévvel az Okl. Sz.-ban találkozunk. Talán idevaló a sátoraljaújhelyi vendégek „*Toy föld*“-je, a bodrogi *Tay* stb. (v. ö. még *Talmad* = *Dalmad* a. m. *Lovad*). A Dai + sa név a gyakori *sa* kicsinyítővel van képezve. De találkozunk *They*, *Teyse*, *Tejke* és *Thejek* személynévekkel is. Elég az hozzá, hogy *Tejfalva* vágy ma *Tejfalva* nem *Milchdorf*, mint *Lipszky*-ben olvassuk, mert Árpád-kori falu *Tejed*-del együtt a Csallóközben. (*Ollé* és *Lidér* vagy *Litér* törzsökös ősi családnevek.) A magyar megfelelő *Csikó* név a török *ula*, *ola* mellett is előfordul a régiségben. Egyéb *tejes* helyneveink (pl. *Tejesrét*, *Tejesszög*, *Tejeshát* stb.) azonban legtöbbször a tejes fütől, kapták a nevüket. Ezek aztán gyakran *Tés*-sé lettek. (Társai ennek a különféle *vajas*-ok, *vajas*, *vajasfok*, *vajashát* stb., törökben *sárszu* = vaj, sárgás tavaszi víz.)

Ér, Érd. Hogy az utóbbi csakugyan az előbbiből származott (F. és E. 1922) s hogy az *érd*-et is használták *ér* jelentésben, amire *Zolnai* nem talált példát (*M. Nyelv*, 1924), arra felhozzuk az alábbi hármat: 1. *Ér* és *Érdsmélyó* vár és falu Krassóban (1232-ből, *Csánki* II. 95. és *Karácsonyi, Magy. Nemz.* I. 337); 2. „Cum piscaturis Hon Olweyz (= Hanyaljvejsze) et *Kisered* (*Okl. Szót.* 12, 192) és 3. piscatura Kerek-tó, Gyékényes et *Nyárástérd* (= Nyáras(d)érd) Bodrog m. (*Fejér*, Cod. dipl. III. 1. 120).

Cinca, Conco. *Cincapatak* van Polgárdi mellett, Kajáron Celldömölk m., Pápán, *Conco* Ács m. (Komár.). Cinca szerintünk személynév. A *Vár. Reg.*-ban Cincea alakban fordul elő (olvasása talán *Cinca*, pl. *Rabucea* = Rábca-folyó, *Vereucea* = Verőce-patak, esetleg *Csínca*, pl. *Madocsa* = Madocsa). Egy *Cunca* (= Cinca?) névvel a tihanyi összeírásban is találkozunk. A *Conco* a *Cinca*-ból úgy alakulhatott, hogy az *a* o-vá lett (pl. *Pánzsa*- és *Pánzsó*-patak, vagy *Marcsa* = *Marcsó* stb.), az *i* pedig az o-hoz hasonult.

Karom, Koroncó. Tudvalévő, hogy *Karlócdát*—*Karlovcit* régebben *Karom*-nak (Karon, Karan) hívták. Ez a bolgár-török *Krum* (= korom) személynév származéka. Ezt a nevet viselte a bolgár *Omortag* fejedelem apja is. Hogy ez a személynév csakugyan élt a magyarban is (*Magy. Nyelv*, 1924), arról az Oklevéltárak mutatói (*Karom*—*Corom*—*Karan* stb.) tanuskodnak, sőt él ma is, pl. a Künságban. De helynévi adatunk is van rá, pl. *Karom-Keresztúr* (ma Sárkeresztúr, Fejér m.), mégpedig éppen hajdani török nyelvterületről. Szomszédjában van u. is *Kajtor* és *Töbörzsök* besenyő telep. Volt aztán *Korommonos-tora*, *Koromsáp*, *Koromszeg* stb.

Azt hisszük, ez a név lappang *Koroncó* (régén: *Koromzo*, *Korumzo*, *Koromza*,

Koronzó, *Kurunczó* stb.) helyneveinkben is (Győr, Tolna, Baranya). Ilyenformán: *Korom* + *aszó* = *Koron* + *szó* = *Koroncó*. (V. ö. *Kodor* + *aszó*, *Kodor* + *szó*, *Kodor* + *zó* = *Kotrocó*), ahol *Kodor* (*Kudor*) szintén (ma is élő) török eredetű személynév, stb. Alkalmasint ide tartozik az erdélyi *Korond* (*Kurund*) és *Korondpataka* név is. (*Karánsebes*ben is az első tag *Karán*-patak.) Hogy idevaló-e a veszprémi *Koromla*, nem merjük eldönteni, bár kínálkozó analógiák vannak, de az már csaknem bizonyos, hogy a *Karokorom* (= fekete korom) hegység neve igen. A *Kurum* gyakori hegynév Fergánában és a Tiensánban.

Tükörös major. A Vértes környékén gyakran találkozunk e névvel. Társai: *Fényes major* és *Ciframajor*. A komáromi *Jászfalut* korábban *Tikeressnyék*-nek hívták. „A kegyelmed tükörös házától félvén, itt szállottam“ olvassuk a régiségben (*Tört. Tár*, III. 397). A jelző értelme tehát világos. B. Zs.

A Csendes-Óceán mellékén sorakozó államok közös tudományos munkára tömörültek. Az első megállapodás 1920-ban történt Honolulu-ban, a First Pan Pacific Conference-n, melyen az USA, Hawaii, Fülöp-szigetek, Ausztrália, Új-Zéland és Japán képviseltették magukat. A politikai kérdésekkel az 1921. évi *washingtoni értekezlet* foglalkozott. A második tudományos konferencia Ausztráliában ülésezett 1923-ban.

(Z. d. Ges. f. Erdk. 1923.)

Permanent Committee on Geographical Names. Ennek a brit intézménynek feladata, hogy különösen a gyarmatok helyneveinek írásmódját következetessé tegye. A *Geographical Association* érelyesen küzd a megállapított nevek használatának általánosításáért, egyebek között fölszólítja a tamárokat, hogy csak olyan kiadók könyveit és térképeit fo-

gadják be az iskolákba, kik a *Committee* határozatainak alávetik magukat. A *Committee* kiadásában eddig megjelent: *Alphabets of Foreign Languages*, továbbá az *Európai nevek*, két kötetben, *Azsiái nevek*, *Afrikai nevek*, *Tanganyika*, *Irak* (Mezopotámia), *Oceánia* helyneveinek egy-egy kötete.

S. Domingo katonai megszállását, mely 1916 óta tartott, 1924 elején az USA megszüntette. A köztársaságot azóta már fel is vették a Népszövetségbe.

Wrangel szigetét f. év augusztus havában az orosz szovjet — fogságba ejtven az ott tartózkodó amerikaiakat — birtokba vette. Amerikai tengerészek egy hónappal később a Wrangel-szigettől keletre fekvő Herald-szigeten kitérték az USA lobogóját.

Az Óceánok legnagyobb mélységét f. év végén mérte egy japán hadihajó a japán szigetektől 100 km-nyi távolságban. 9800 m mélységben még nem értek feneket.

Halálozások. A németek egyik legnagyobb kartografusa, *Debes E.* professor, Lipsében 84 éves korában meghalt.

A híres japáni szeizmológus, *Omori Fuzakicsi* professor, Tokióban 55 éves korában elhunyt.

Berlinben, 70 esztendőskorában meghalt *Luschan F.* professor, a kiváló antropológus, etnológus és archeológus.

Agliában, 89 esztendőskorában meghalt *Godwin-Austen*, a híres Himalajakutató.

Párizsban elhunyt a 66 éves *Bonaparte Roland* herceg, a francia földrajzi társaság volt elnöke, neves antropológus.

83 éves korában meghalt a híres dán növénygeografus: *Warming E.*

Schrader France Párizsban 80 éves korában meghalt. Neves kartografus és antropogeografus volt.

Belga Albert-szigetek. Ezt a nevet kapta a déli sarkkörön, a Graham-földje közelében fekvő szigetcsoporthoz, melyet de Gerlache vezetése alatt a „Belgica“ 25 évvel ezelőtt felfedezett. A keresztelést hivatalosan a „Nemzetközi Földrajzi Unió“ végezte.

Olasz-Szomália nyugati határát egy olasz-brit egyezmény alapján az olaszok javára megváltoztatták. Eszerint az olasz gyarmat megkapta a brit „Kenia-gyarmat“ Jubaföld nevű keleti részét, mintegy 90.000 □ km-t, mely területet „Oltre-Giuba“ néven csatolták Szomáliához.

A világ cukortermelése és fogyasztása. (Angol tonnában):

	1912—14	1922
	közepes fogyasztás	
Franciaország ..	705.000 ..	800.000
Németország ..	1,500.000 ..	1,450.000
Ausztria	1,500.000 ..	110.000
Belgium	200.000 ..	150.000
Dánia	106.000 ..	150.000
Nagy-Britannia	2,000.000 ..	1,900.000
Hollandia	125.000 ..	210.000
Magyarország	700.000 ..	70.000
Olaszország ..	175.000 ..	270.000
Norvégia	133.000 ..	85.000
Lengyelország ..	133.000 ..	145.000
Svédország	152.000 ..	200.000
Svájc	120.000 ..	130.000
Csehszlovákia ..	120.000 ..	130.000
Argentína	210.000 ..	225.000
Brazília	320.000 ..	360.000
Kanada	290.000 ..	360.000
U. S. A.	3,800.000 ..	5,500.000
Mexikó	125.000 ..	110.000
Kína	447.000 ..	500.000
Angol-India ..	3,270.000 ..	3,000.000
Japán	323.000 ..	550.000
Ausztrália	250.000 ..	280.000
Más országok ..	2,549.000 ..	1,570.000

La Géographie, 1924, V.

Az **EMBERFÖLDRAJZI SZAKOSZTÁLY** kezdeményezésére és a Magyar-Holland Kulturgazdasági r.-t közreműködésével megindult az

oktatófilmek iskolai bemutatója.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr öngyméltósága a filmek megtekintését kötelezővé tette, egyúttal azonban biztosította az ifjúság 15 %-ának az ingyenjegyeket. A többi diák 3500 koronás jeggyel látogatja az előadásokat. A mutatkozó jövedelem 10 %-át Szakosztályunk a látogató intézetek földrajzi szertárának biztosította. Ezenfelül tekintélyes a részesedése a FÖLD ES EMBER-nek, az Eötvös-alapnak, egyszóval, a szervezet teljesen altruista.

Az eddig approbált filmek a következők:

Az Alpok

Földközi-tenger

Optikai csalódások

Perpetuum mobile

A cseppfolyós levegő

A szív működése

A folyóvíz munkája

Hogyan lesznek egészséges (sport) A hollandi szív.

Franciaország

Hollandia

Hasznos és kártékony állatok

A drótnélküli táviró

Élet a tengerben

Finnország I. és II. rész

Budapest

Intézetek, melyek oktatófilmelőadást óhajtanak rendezni, forduljanak a Magyar-Holland Kulturgazdasági r.-t.-hoz (VIII, Üllői-út 4. sz.).

A MŰVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG FIGYELMÉBE!

Az emberiség érdeklődésének homlokterében ma a népfajok, a népelet és a néplélek tudományos kérdései vannak. Hazánkban a

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

az, mely e kérdésekkel legtöbbet foglalkozik. A társaság 1889-ben alakult; tagja lehet minden nagykorú egyén, aki ebbéli óhaját, nevének, foglalkozásának, lakásának pontos adataival és a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Társaság Titkári Hivatalának bejelenti. Rendtagsági díj évi 2 aranykorona; a rendtagság legalább 3 évre kötelező. (Alapítottság címén a Társaság magánosoktól 50, jogi személyektől 100 aranykoronánál kevesebbet nem fogad el. Jogi személy csak mint alapító léphet a Társaságba.)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG néptanulmányi munkálatokat támogat, nyilvános fölolvasásokat és vándorgyűléseket tart; hivatalos közlönye a

N É P É L E T

(AZ »ETHNOGRAPHIA« HARMADIK ÉVFOLYAMA)

című közérdekű havi folyóirat; ezt a tagok tagilletményül kapják. A folyóirat előfizetés útján is megszerezhető; előfizetési ára évi 4 ar. kor. (Egy teljes évfolyam bolti ára 6 ar. kor.) Tagsági díjak, előfizetési pénzek a Magyar Néprajzi Társaság Pénztára (Budapest, VIII. Múzeum-körút 14-16.), tudakozások, bejelentések (válaszbélyeggel) a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X. Tisztviselőtelep, Elnök-u. 13.) címére küldendők. (Csekk számla a M. kir. Postatakarékpénztárnál: 3019.)

**A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TÉRKÉPÉSZET
DR. KOGUTOWITZ KÁROLY ÚJ Iskolai atlaszainak kiadója.**

ÚJ FALITÉRKÉP!

**A Magyar Szent Korona Országai
a trianoni békekötés előtt és után.**

Tervezte **Kogutowitz Károly dr.** egyetemi tanár. Színes, nagy falitérkép. A legújabb pedagógiai elvek alapján készült és rendkívül áttekinthető. Min. eng. száma 37.995/922. Nagysága 120 × 190. Ára K 70.000,—, összehajthatóan, vászonszegéllyel K 170.000,—, lécekkal K 200.000,—.

**Történelmi falitérkép: Gergely E.,
Magyarország ezeréves sorsa.**

Színes falitérkép. Feleslegessé teszi a történelmi falitérképek egész sorozatát, mert mindent magában foglal. Ára K 21.000,—, vászonszegéllyel és lécekkal K 70.000,—.

EGYÉB FALITÉRKÉPEK:

	Összehajtható vászonszegéllyel	Lécekkal, Korona		Összehajtható vászonszegéllyel	Lécekkal, Korona
Magyarország hegy- és vízrajzi, iskolai	200.000	240.000	Baranya megye ..	170.000	210.000
Magyarország vasuti	50.000	110.000	Pest megye, hajto-		
Európa politikai, is-			gatott	15.000	40.000
kolai	220.000	260.000	Somogy megye, haj-		
Európa hegy-és víz-			to-gatott.. . . .	17.000	40.000
rajzi	220.000	260.000	Vas megye, hajto-		
Ázsia	270.000	330.000	gatott	17.000	40.000
Afrika	150.000	190.000	Sopron megye, véd-		
Észak-Amerika ..	140.000	170.000	borítékban	50.000	85.000
Dél-Amerika . . .	140.000	170.000	Veszprém megye,		
Ausztrália	200.000	240.000	hajtogatott	40.000	75.000
A föld képe fél-			Magyarország köz-		
tekében	220.000	260.000	igazgatási	30.000	60.000
Csillagos ég (forgatható koronggal, utasítással)				45.000 korona.	
Világóra	»	»		45.000 korona.	

Mindezek kaphatók:

**KÓKAI LAJOS KÖNYV-
KERESKEDÉSÉBEN**

Budapest IV, Kamermayer Károly-utca 3. sz.

(TELEFON 74—94.)

**A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TÉRKÉPÉSZET
FÖLDRAJZI KIADVÁNYAINAK KIZÁRÓLAGOS FŐELÁRUSÍTÓJA**